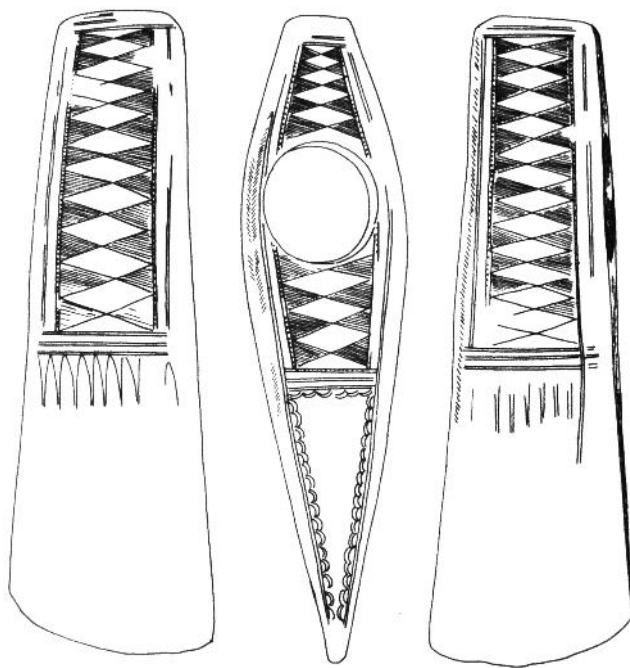

GÖKHEMS FORNTID

Lars Bägerfeldt
& Åsa Blomqvist

Om
människor och historiskt kända händelser
i Gökhemms socken
på Falbygden
i Skaraborgs län, senare västra Götalands län
i Västergötland

Bilderna på föremålen är i regel hämtade från:
MONTELIUS, O. 1922 Swedish Antiquities. Stockholm.

© 1987 Lars Bägerfeldt.

ISBN 91-971024-4-X

Innehåll

FÖRORD.....	4
NATURMILJÖ – KULTURMILJÖ	5
LÖSFYND FRÅN BONDESTENÅLDERN.....	8
LÖSFYND OCH GRAVFYND FRÅN BRONSÅLDERN.....	13
ETT OVANLIGT BRONSÅLDERSFYND.....	16
OM JÄRNÅLDERNS LÖSFYND.....	17
FASTA FORNLÄMNINGAR.....	18
STENÅLDERSBOPLATSER.....	18
GÅNGGRIFTER.....	19
HÄLLKISTOR.....	19
RÖSEN	20
ÄLVKVARNAR/SKÅLGROPAR.....	20
JÄRNÅLDERSGRAVAR	22
Stensättningar.....	22
Resta stenar.....	23
Domarringar	23
Högar.....	24
SLAGGFÖREKOMST – LÅGTEKNISK JÄRNHANTERING.....	24
FÅNGSTGROPAR.....	24
FORNMINNEN ENLIGT FORNMINNESREGISTRET	25
UTBREDNINGEN AV FASTA OCH LÖSA FORNLÄMNINGAR .	29
FORNLÄMNINGAR MED NAMN	41
ARKEOLOGISKA UTGRÄVNINGAR.....	44
EN BEFOLKNINGSBERÄKNING	46
FÖREMÅLSBILDER.....	50
STENÅLDER	50
BRONSÅLDER	62
LITTERATUR AV STÖRRE BETYDELSE	64
TIDSSCHEMA	65

FÖRORD

Det var hit de kom, för urminnes tider. Det var här deras släkten frodades, slogs och förliktes. Hur många har inte i denna bygd fötts, förälskat sig, fått barn, arbetat, skaffat rikedom och ära, och dött? Hus har byggts, redskap har snidats, märkliga gudar har dyrkats, och många domar förkunnats. Gråt, kiv, härar har samlats för att segra eller förintas. Ädla metaller till de besuttna. Allt medan boskapen betat och säden grott.

Släktskap har räknats, och minnen från urfäder förtäljts. Vem minns längre vad de hette som kom först, eller vilka det var som var kungens män eller rentav hans släktingar? Generation efter generation. Det har nu gått 200 sedan urskogen röjdes för boskapen. Sägner och sagor om allt som hände. Långsamt bleknade de bort för att ge plats åt nya händelser som besjöngs vid kvällens härd. Men vad minns vi nu? Allt har bleknat bort och försvunnit. Kvar finns några av deras gravplatser, och är det inte rentav deras redskap och smycken som lyfts fram ibland av plogen. Vad kan väl dessa gråa ting berätta om gångna släktled? Funderingar och efterforskning leder hän till spröda berättelser om forna bragder och släkten. Allt medan boskapen betar och säden groor.

Vi vill här tacka alla Gökhemsbor som hjälpt oss.

Åsa och Lasse
Skår i dec 1987

NATURMILJÖ – KULTURMILJÖ

Miljöer av orörd natur blir alltmer sällsynta. Människans påverkan av naturen omformar den till en kulturmiljö. Ibland kommer nya aktiviteter i kulturmiljön att påverka lämningar från äldre aktiviteter. Det sker både på ont och på gott. Vill vi veta något om de forntida människornas verksamhet, är deras lämningar våra enda hjälpmedel. Genom t.ex. plöjning kommer många föremål och redskap fram. Dessa har legat vid markytan och kallas lösfynd. Det kan vara både tappade saker och föremål som av olika anledningar grävts ned en bit under markytan. Förmodligen skulle en arkeologisk undersökning på en plats med lösfynd inte ge mer information än vad som framkommer vid en plöjning. Den negativa sidan är att det är alltför lätt att, medvetet eller omedvetet, plöja sönder olika typer av konstruktioner. Dessa kallar vi fasta fornlämningar. Det kan t.ex. röra sig om låga järnåldersgravar som förväxlas med naturbildningar, men det kan också vara husrester som finns kvar under markytan. En enskild rest sten kan utgöra ett hinder på en åker, och genom brist på kunskap kan den ses som vilken sten som helst och bli bortförd. Utifrån det fornminnesregister som har upprättats, är det möjligt att själv ta reda på vad som kan bedömas vara ett synligt fornminne och vad som inte är det. Fasta fornlämningar kan dock vara mycket diffusa i landskapet, varför man alltid måste vara beredd på att nya kan upptäckas. Har man inte en grundläggande kunskap om fornlämningar kan det vara svårt, vid t.ex. upplöjandet av ett föremål, att avgöra om det är en upplöjd grav eller ett "borttappat" föremål eller något annat. Att avgöra detta kan även vara svårt för arkeologer. En del regler kan man dock följa, om vi här tänker oss att ett föremål är upplöjt på en plats där det inte finns någon synlig grav eller spår från annan konstruktion.

Redskap i flinta eller annan bergart är i regel rester från ytliga gravar där benen förmultnat helt, saker som "offrats" i jorden som depåer, eller borttappade saker. Var medveten om att fler saker kan finnas på plats. Även små fragment av föremål kan vara av stort intresse för arkeologer. En utgrävning är i regel endast befogad om ben påträffas, om dessa inte uteslutande kan bedömas som djurben.

Bronsföremål har troligen hamnat i jorden av samma orsaker som flintredskapen. I regel har de ärgat och fått en kraftig grön färg.

Bronsföremålen är så pass sällsynta att samtliga föremål eller fragment av föremål måste tas till vara. En arkeologisk besiktning av platsen och möjligen en mindre utgrävning är nästan alltid befogad.

Järnföremål kan vara såväl forntida som sentida. Om det inte säkert

kan bedömas vara sentida, kan det mycket väl vara så att fyndplatsen är en i terrängen icke synlig grav. En arkeologisk besiktning bör ske snarast möjligt. Om det rör sig om en forntida lämning är i regel en mindre utgrävning nödvändig. Järnslag tillhör ett undantag. Vid påträffande av detta är det i princip Skaraborgs länsmuseum som får ta ställning till vad som bör göras.

I övrigt kan man t.ex. påträffa keramik, glas, pärlor, bärnsten, mynt, flintavslag, kol, mörkfärgad jord inom en begränsad yta eller att växtligheten är betydligt bättre/sämre inom bestämda områden på åkern. Många gånger kan detta vara av intresse för arkeologer, varför detta bör visas när tillfälle bjuds. Föremål kan alltid visas upp på närmaste museum för bedömning av art och ålder. Uppgifter om exakt fyndplats och fyndomständigheter är alltid av stort värde.

Det är i lag förbjudet att förstöra fornlämning. Det är var och ens skyldighet att själv kontrollera vad som är fornlämning och vad som inte betraktas som detta. Det innebär att om man t.ex. tar bort en rest sten, kan böterna bli betydligt mycket större än vad vinsten med borttagandet innebär. Inte ens ytgrävda fornlämningar får undanröjas, om inte särskilda skäl finns. Det kan då t.ex. vara fråga om en ny sträckning av en större väg, där fornlämningarna av naturliga orsaker inte kan få vara kvar efter utgrävningarna.

Vissa undantag finns. Åkrar med boplatsfynd, flintavslag eller där man påträffat lösa fynd är inte belagda med plöjningsförbud. Dock bör man själv vara vaksam om nya fynd dyker upp. Om det finns anledning att misstänka att man fått fram fynd som ingår i ett sammanhang, t.ex. grav eller depå, är man i lag skyldig att avsluta "förstörelsen" och till närmaste länsmuseum meddela upptäckten. Det är då deras uppgift att inom kort tid utföra en utgrävning. Om det inte finns anledning att betvivla att markägare/arendator, eller annan ansvarig för markingreppet, avbrutit arbetet så snart upptäckten gjorts, bekostas i regel alla utgifter för utgrävningen av länsmuseet. Om förstörelsen utförts medvetet efter upptäckten, riskerar den ansvarige att betala utgrävningskostnaderna och i vissa fall även böter.

Om man påträffar ett löst föremål utan sammanhang, är man inte enligt lagen skyldig att lämna det ifrån sig till ett museum, om inte koppar, silver eller guld ingår i föremålet. Det är endast föremål där någon/några av dessa metaller ingår som lagen kräver att man löser in dem till staten. Koppar ingår i både mässing och brons, varför man även måste lösa in föremål i dessa metaller. Ersättningen för sådana föremål är något mer än metallernas skrotvärde, varför det lönar sig att lämna in dem istället för att smälta ner dem. Många gånger kan man dessutom räkna med hittelön, varför den totala summan inte behöver bli blygsam. Det finns också möjlighet att få en exakt kopia av ett inlöst föremål. Kostnaden för detta kan dock i en del fall bli högre än den

erhållna summan. Andra föremål, som man inte i lag är skyldig att inlösa, bör uppvisas på närliggande museum, som ägnar sig åt forntiden, för registrering. Det bästa för den arkeologiska forskningen är att skänka eller sälja föremålet till ett närliggande museum.

LÖSFYND FRÅN BONDESTENÅLDERN (3950-1800 f.Kr.)

I Skaraborgs län är fynd från jägarstenåldern (mesolitikum c:a 8000-3950 f.Kr.) mycket sällsynta, medan fynden från bondestenåldern (neolitikum c:a 3950-1800 f.Kr.) är desto vanligare. I Västergötland ligger såväl de lösa fynden som de fasta fornlämningarna från bondestenåldern som tätast på Falbygden. De lösfunna redskapen från denna tid är ungefär av samma typer och antal i Gökhem som i många andra socknar på Falbygden. Största antalet föremål finns i Falköping, Karleby och Slöta.

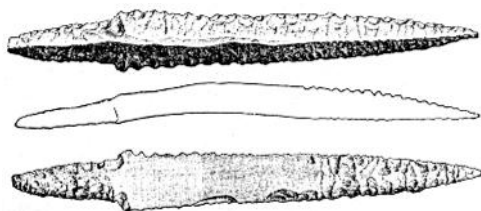
Många av föremålen som finns på våra museer har bara uppgift från vilken socken de kommer och inte från vilken gård. Därför har vi i vårt arbete inte noterat de fåtaliga gårdsangivelserna.

Den äldsta tidsperioden inom bondestenåldern kallas trattbägarkultur (3950-2950 f.Kr.). Kulturen har fått sitt namn efter en speciell keramikform. I slutskedet av denna period byggdes gånggrifterna.

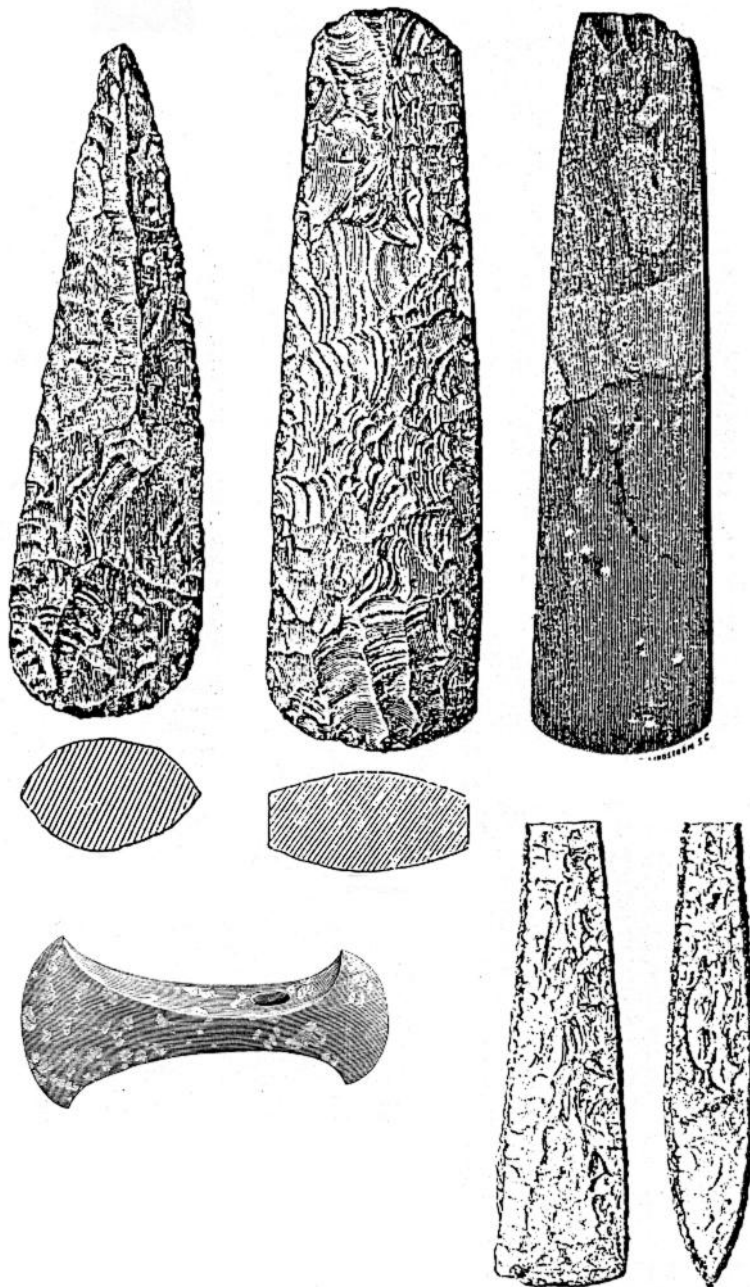
Flintyxorna från denna tid är 4 till antalet. Den äldsta flintyxan tillhör tidsepokens första århundrade (spetsnackig flintyxa), medan 2 st är från tiden strax innan gånggrifterna byggdes c:a 3350 f.Kr. respektive strax efter det att de byggts (tunnackiga flintyxor). Den fjärde yxa är från kulturens absoluta slutskede (tjocknackig flintyxa).

Under gånggriftstid (3350-2950 f.Kr.) tillverkades i mindre antal en dubbeleggad yxa med skafthål och alltid i annan bergart än flinta. Ofta har man valt vackra bergarter, som t.ex. porfyr och svarta och röda bergarter (dock inte kalk), till denna yxtyp. I Gökhem har man hittat inte mindre än två stycken, vilket är förvånansvärt mycket. I de flesta socknarna på Falbygden har denna yxtyp inte påträffats.

Från gånggriftstid kommer också två stycken vackert huggna flintpilar av typen skaftungepilar. Dessa pilar är inte alltför ovanliga som gravgåvor i gånggrifterna.

Skaftungepil av flinta

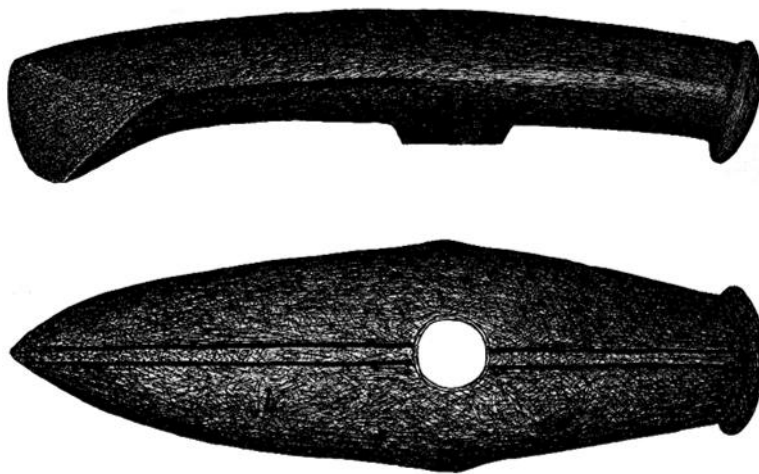
Trattbägarkulturens yxor, ett urval typer av samma slag som i Gökhem. Spetsnackig flintyxa (ovan vänster). Tunnackig flintyxa (de 2 ovan höger). Tjocknackig flintyxa (nedan höger). I regel är flintyxorna alltid slipade, som ovan till höger. Därtill en dubbeleggad yxa (nedan vänster), vilka alltid hade skafthål.

Cirka 2950 f.Kr. skedde en kraftig kulturskiftning som gav upphov till stridsyxekulturen (2950-2400 f.Kr.) Namnet kommer från de mästertligt utformade stridsyxorna av bergart. En del forskare tror att det skedde en folkinvandring vid denna tid, vilket resulterade i att gånggrifterna och allt som hör till denna tid hastigt ersattes av en helt ny

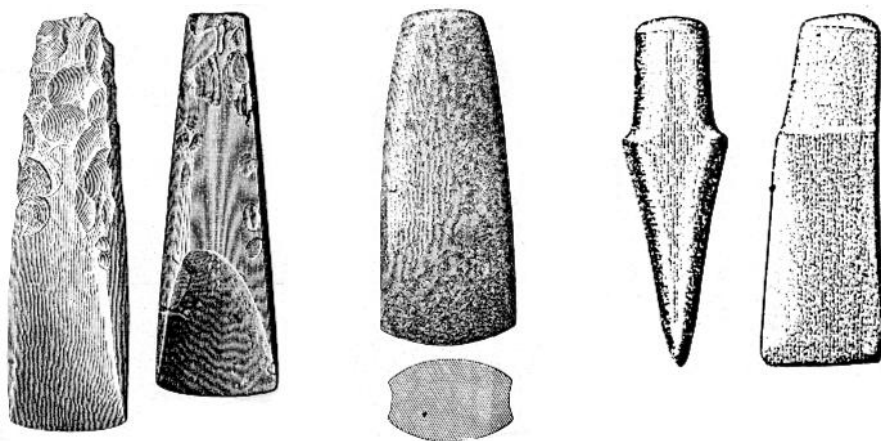
gravtyp och nya redskapsformer. Istället för kollektivgravar, som gånggrifterna var, begravdes de obrända under markytan, var och en för sig.

Fyra stycken stridsyxor är kända från Gökhem. En av Västergötlands vackraste stridsyxor har hittats på Ledsgården i Gökhems by.

Flintyxorna från denna tid är sällan lika välhuggna och vackra som var regel under trattbägarkulturen. Sju stycken flintyxor (tväreggade) från denna tid har påträffats i Gökhem. Därtill har en flintmejsel hittats. Dessa är formade som yxor, men de är betydligt smalare.

Den synnerligen vackra stridsyxan från Ledsgården i Gökhems by. Omkring 2600 f.Kr.

Två flintyxor från stridsyxekulturen, Bergartsyxa med konkava smalsidor (mitten) och Tappkil från Jylland.

Av bergartsyxorna kan endast en säkert föras till denna tid. Det beror på att smalsidorna utgörs av rännor, en egenhet som endast är känd från denna kultur.

En säregen lämning, som endast tycks tillhöra denna tid, är slipstenarna. Dessa är långsmala, ofta flera decimeter långa, och har fyra eller fler längsgående slipytor (lårbensformade slipstenar). De har sannolikt använts för att slipa flintyxor, och inte stridsyxor som tidigare antagits. Två stycken är kända från Gökhem.

Alla dessa föremålsformer är kända från gravar i Sverige, dock i varierad mängd. Det förefaller inte otroligt att några av fynden från Gökhem kommer från ytligt liggande gravar, där benen vittrat bort sedan länge.

Ett främmande inslag bland redskapen är en bergartsyxa med speciell form, som kallas tappkil. Vad vi vet tillverkades dessa endast på Jylland i Danmark. Ett mindre antal finns utspridda i bl.a. Västergötland. En av dem har hittats i Gökhem.

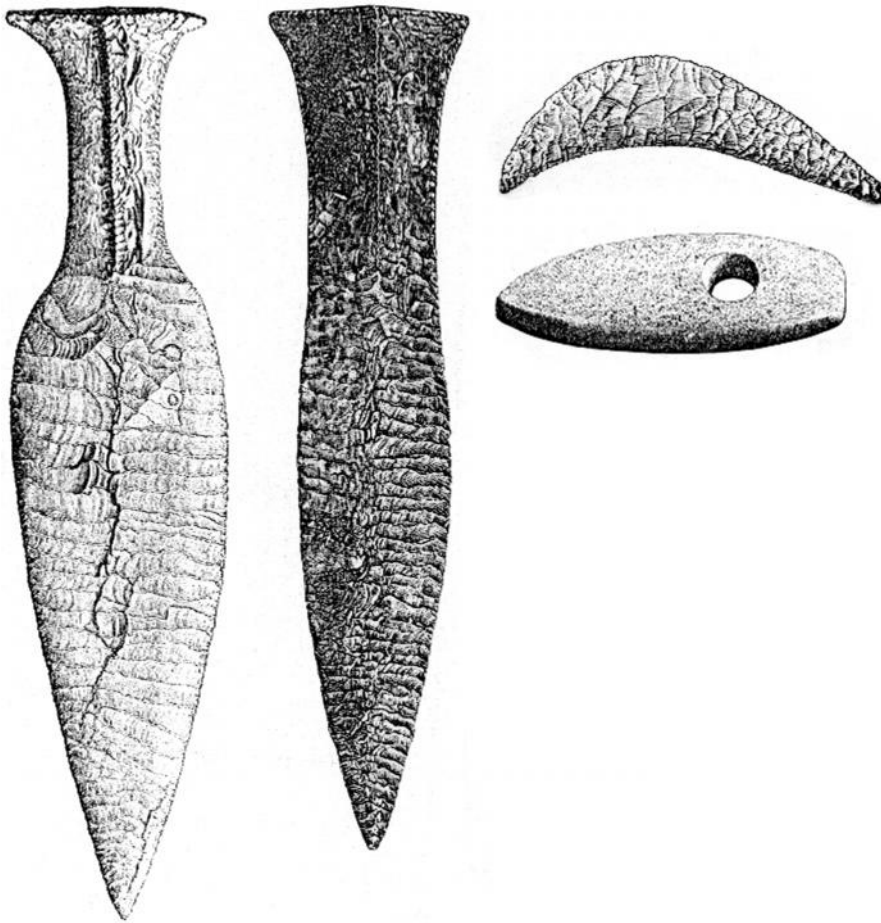
Runt 2400 f.Kr. sker åter igen en märkbar förändring, vad gäller gravtyp och redskapsuppsättning. De individuella flatmarksgravarna ersätts nästan helt av hällkistorna. De är mycket lika gånggrifterna men med den skillnaden att de saknar gång. En nyhet inom redskapsuppsättningen är kopiorna i flinta av koppardolkar, och flintskäror. I övrigt är en formförändring av andra föremål en regel. Genom ett snabbt uppsving i flinhuggningstekniken uppnåddes inte bara den kvalitet som fanns under trättbägarkulturen utan den nådde fulländning. Tidigare kallade man den här tiden för hällkisttid, men detta är en missvisande benämning eftersom en del hällkistor har byggts under såväl bronsåldern som järnåldern. Ett flertal hällkistor kan inte dateras enbart utifrån konstruktionen. I Danmark kallas tidsperioden för dolktid. Detta är också i viss mån missvisande, eftersom de yngsta dolkarna tillhör bronsåldern. Därför är det lämpligare att använda den mera neutrala benämningen Senneolitikum (2400-1800 f.Kr.).

I Gökhem har 7 dolkar påträffats. Alla tillhör ett äldre skede av perioden. Möjligen tillhör de endast tiden c:a 2400-1950 f.Kr.

De 7 skärorna från Gökhem är svårare att datera. Troligen är de samtida med dolkarna, men de kan också vara så unga som från den äldre delen av bronsåldern.

Ett vanligt redskap, eller kanske främst vapen, är de enkla skafthålsyxorna. De tillhör denna tidsperiod, men kan också vara såväl äldre som yngre. 15 st sådana yxor har påträffats i Gökhem.

Fyra stycken vackert huggna flintyxor (räteggade) tillhör förmodligen denna tid.

Flintdolkar av samma typer som i Gökhem samt en Flintskära och en Enkel skafthålsyx. OBS. Ej samma skala. Skärorna är normalt ungefär lika långa som flintdolkarna, medan skafthålsyxorna ofta är större än flintdolkarna.

En föremålsgrupp som är svår att tidsbestämma är yxblad i bergart. En del av dem som tillhör stridsyxekulturen kan urskiljas genom förekomsten av rännor längs smalsidorna (se ovan), men i övrigt kan de i princip vara från vilken tid som helst under bondestenåldern. Troligen tillhör de flesta yxorna trattbägarkulturens och stridsyxekulturens epoker (2950-2400 f.Kr.). I Gökhem har 9 st sådana yxor påträffats, som inte närmare kan tidsbestämmas.

LÖSFYND OCH GRAVFYND FRÅN BRONSÅLDERN (1800-500 f.Kr.)

Brons är en legering som består av ungefär 90% koppar och 10% tenn. Koppar fanns i mycket begränsad utsträckning under i stort sett hela bondestenåldern, och var inte ens vanlig i det övre skiktet i samhället. I och med övergången till bronsåldern kom stora mängder föremål att tillverkas i importerad brons, och man fann snabbt egna stilistiska former i Skandinavien.

Bronsåldern indelas i 6 tidsperioder om vardera ungefär 200 år. Under hela denna tid är området mellan Falbygden och Kinnekulle ett av de mest fyndtäta områdena i Sverige. I Gökhem har 9 bronsföremål och 1 guldföremål påträffats. Guld har beräknats vara omkring 50-100 gånger ovanligare än brons under denna tid.

Från period I har en vackert dekorerad massiv bronsyxa (Fårdrupyxa) påträffats på Skattegården. Denna 18 cm långa och tunga yxa liknar till formen en simpel skafthålsyxa. De är mycket sällsynta och från Västergötland är endast 3 st kända.

Från period II har en dolk påträffats i ett röse vid Hulegården, Valaberg, år 1882, samt en (buckel-)tutulus från ett röse vid Ledsgården, Skår. En tutulus är formad ungefär som en knapp, men där mittpartiet är utskjutande. Dessa har sannolikt suttit på en persons bälte eller på en hästmundering. Vissa forskare tror att de tillhört det absolut översta skiktet i samhället. Ett annat föremål från denna period och som klart tillhör det övre skiktet i samhället är den vackert dekorerade halskragen i brons som hittats på okänd plats i Gökhem under 1800-talet. Tyvärr finns idag bara fragment kvar, men avbildningar från sekelskiftet visar att den var hel när man fann den. Möjligen kommer en annan dolk, från Odensberg, från denna period.

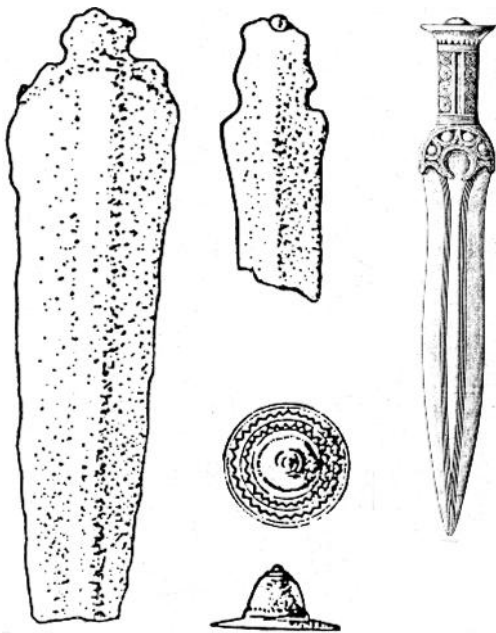
Från period III har en pincett påträffats på okänd plats i Gökhem, (Lilla Engstorp). En del anser att de används till skäggborttagning.

Från period IV har en rakkniv hittats vid Frälsegården, Ravelstorp, enligt uppgift i eller vid en gånggrift. Då ingen gånggrift är känd på denna gårds ägor, är det sannolikt en annan gravtyp som åsyftas såvida det inte är en av de närbelägna gånggrifterna som avses. Rakknivar och pincetter har ofta deponerats tillsammans, men vad vi vet är detta inte fallet i Gökhem. Ett mycket sällsynt fynd är den armring i rent guld

som påträffats vid Ravelstorp. Den är 7 cm i diameter och väger 30 gram.

Från period V kommer 2 st holkyxor. De är de enda föremålen från Gökhemns bronsålder som inte direkt kan klassificeras som lyxföremål. Namnet har de fått för att de är ihåliga inuti. De är gjorda så för att inte åtgången på brons skulle bli så stor. De väger också i regel mindre än andra typer av bronsyxor. En är från Odensberg.

Från period VI finns inga föremål i Gökhem.

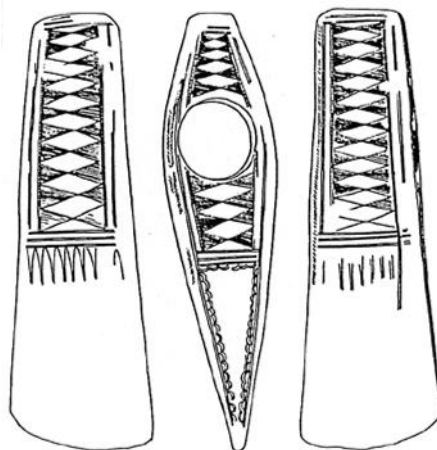

Dolk, period II, från Hulegården, Valaberg (vänster)

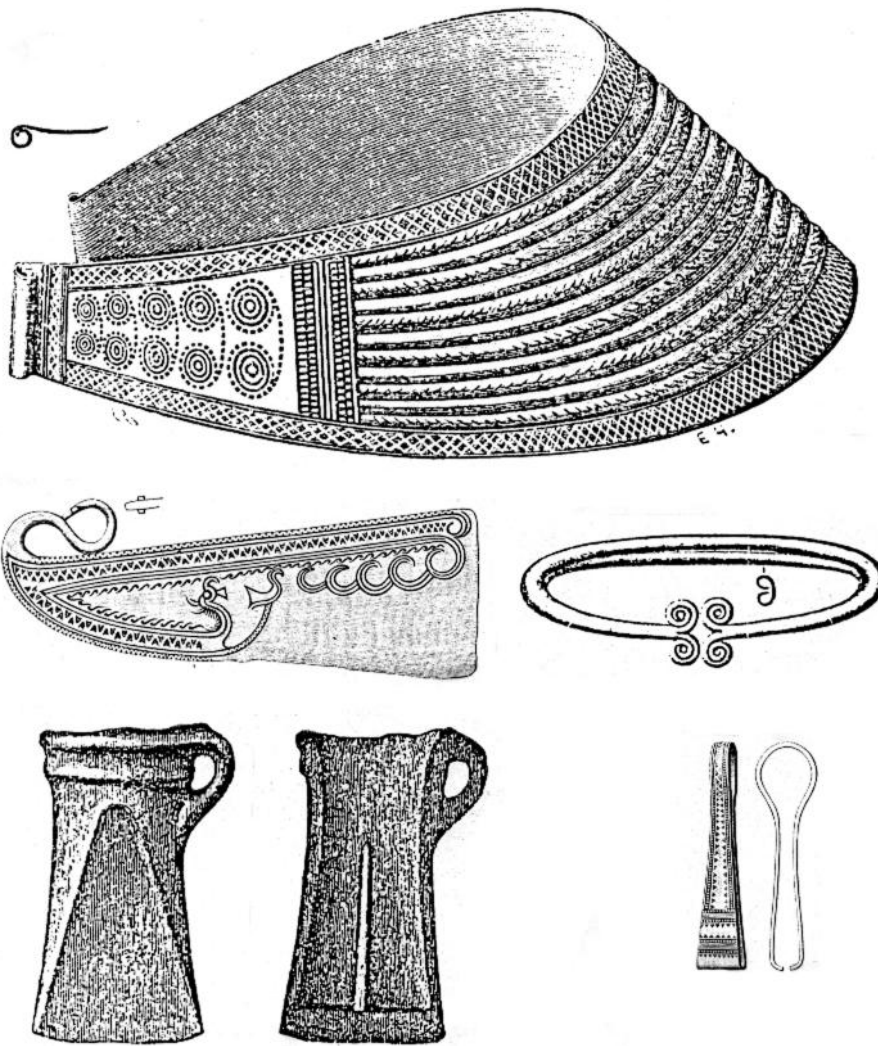
Dolk, period II(?), från Odensberg (mitten överst)

Hel dolk med gjutet grepp (ej från Gökhem, höger, betydligt mindre skala än de övriga föremålen)

Tutulus, period II, från Ledsgården, Skår (mitten nederst)

Massiv bronsyxa av Fårdruptyp från Skattegården, Gökhem, tillhör period I. Denna yxa är tillsammans med guldarmringen de mest exklusiva föremålen som påträffats i Gökhemns socken.

Halskrage i brons, period II, från okänd plats i Gökhem (numera totalförstörd).

Vackert dekorerad rakkniv, period IV, av samma typ som den från Gökhem.

Guldarmring, period IV, nära nog identisk i form och storlek med den från Gökhem.

Holkya, period V, av samma typ som de från Gökhem.

Vackert dekorerad pincett, period III, av samma typ som den från Gökhem.

ETT OVANLIGT BRONSÅLDERSFYND

Vid kanalgrävning vid Vrånas och Bergsgårdens utmarker påträffades ett närmare 20-tal ben. Det kunde snabbt konstateras att benen kom från en människa och en hund. Genom pollenanalys kunde benen dateras till bronsåldern, dock inte till vilken tidsperiod inom bronsåldern. Vi får tills vidare nöja oss med att de kommer från tiden 1800-500 f.Kr.

Benen utgör bara enstaka delar från de två individerna. Från hunden finns huvudet, dock inte underkäken, 3 rörben, 2 ryggradskotor och några smärre ben. Hunden har varit fullvuxen och närmast av rasen norrlandshund eller spets. Av människoben fanns:

Underkäke (Mandibula), med tre kvarvarande tänder, 6-årstanden vänstersida, 12-årständerna på båda sidorna. På höger sida finns hålen efter en utvuxen visdomstand. På vänster sida finns vare sig plats eller hål efter detta, varför det förefaller troligt att anlag inte funnits på denna sida. En röntgenbild kan avslöja hur det förhåller sig. Käken kan bedömas vara mycket liten, speciellt med tanke på att det rör sig om en vuxen person som varit minst 18-20 år. Hakan har spetsig form och detta antyder, om än svagt, att det var en kvinna.

Överarmsben, vänster (Humerus sinister). Benet är fragmenterat i den övre änden och längden har varit omkring 283 mm. Detta innebär att individen varit 153 cm lång, om det varit en kvinna. Om det var en man, var kroppslängden c:a 158 cm.

Strålbenet, vänster (Radius sinister). Benet är fragmenterat i ena ändan och längden har varit omkring 207 mm. Detta ger samma kroppslängd som överarmsbenet.

Armbågsben, höger och vänster (Ulna dexter + sinister). Benen är fragmenterade i ändarna, men längden har varit omkring 236 mm. Detta ger en kroppslängd på c:a 158 cm om det var en kvinna och 161 cm om det var en man.

Sammanfattningsvis pekar fakta och indikationer på att det varit en fullvuxen hund av rasen spets och en c:a 155 cm lång kvinna som varit mer än 20 år. Frågan återstår. Varför har de hamnat ute i dessa marker? De låg på c:a 2 meters djup och det kan inte klassificeras som en grav. Har de gått ner sig i en mosse och drunknat, eller har de offrats i samband med en rituell ceremoni? Kommer vi någonsin att få veta vad som hänt?

OM JÄRNÅLDERNS LÖSFYND

Järnålderns lösfynd är, trots den berörda tidslängden om c:a 1500 år, i regel mer sällsynta än bronsålderns. Så också i Gökhem. En järnyxa (skäggyxa) från Lexberg är kanske det enda föremålet. Troligen tillhör den vikingatid (800-1000 e.Kr.). Några fler föremål kan finnas. Vi har ännu inte gått igenom Statens Historiska Museums järnåldersmagasin. Vår erfarenhet talar för att det inte kan röra sig om särskilt många föremål, om ens några. Denna fyndbrist beror bl.a. på att järnet sedan länge tillbaka rostat bort.

FASTA FORNLÄMNINGAR

De fasta fornlämningarna har inventerats på uppdrag av riksantikvarieämbetet, senast 1960 och 1984 i Gökhem. Uppgifter från inventeringen samordnas sockenvis i ett register. Samtliga lämningar från mänsklig verksamhet tas med. Med lämning menas här allt som är äldre än 100 år och som inte längre är i bruk. Därför registreras t.ex. inte kyrkor, såvida de inte är öde. Ibland kan minnesstenar och husgrunder tas med trots en yngre ålder. På senare tid upptas i registret även fyndplatser där enstaka äldre föremål påträffats. Denna lösfyndsregistrering är dock mycket ofullständig. Ytterligare en sak som kan registreras är platser var till sägner är kopplade. Varje plats med något av ovanstående numreras löpande sockenvis. Ligger två eller fler lämningar inom ett begränsat område, sorteras de under samma nummer. För varje fornlämning har en del uppgifter noterats, t.ex. ungefärliga mått och material.

STENÅLDERSBOPLATSER

Stenålders- (STÅ-) boplatserna har sedan tidig forskning alla platser kallats som avger flinta, huggen av människor. Huggning av flinta leder till större mängder avslag, som troligen inte använts till någonting. Den stora bristen på någon betydande mängd avslag i Skaraborgs län, visar att färdiga flintredskap förts till länet och aldrig eller sällan tillverkats på plats. Det främsta argumentet för detta är att nästan alla flintredskap är så pass lika varandra inom respektive typ att det endast kan vara fråga om ett mindre antal tillverkningsplatser. En av de få föremålskategorier som bär prägeln av lokal tillverkning är stridsyxekulturens flintyxor (2950-2400 f.Kr.; 7 st i Gökhem). Vi kan utgå från att alla andra föremål i flinta är tillverkade på annan plats än i Skaraborgs län. De avslag som finns kan dels komma från mycket tillfälligt införda flintblock, och dels från upphuggning, frostsprängning m.m. från färdiga redskap. Att en eventuell upphuggning inte behöver vara från stenåldern visas bl.a. av att eldflinta ibland går att hitta på platserna. Eldflinta har använts i förhållandevis sen tid till flintlåsgevär och -pistoler, och kan ha kommit från flinta som förts från Danmark eller Skåne redan under stenåldern. Denna möjlighet leder till att vi idag inte kan säga till vilket tid flintavslagen hör. En bit på väg kan vi dock komma. Relationen flintavslag/flintredskap på de registrerade STÅ-boplatserna i Gökhem visar en hel del. "Fyndplats för flinta" kallas de platser där endast ett fåtal avslag har påträffats inom en begränsad yta. Det är 7 st sådana platser i Gökhem. Är det större mängder, kallas platser "STÅ-

boplats”. Av de 10 platserna i Gökhem som fått denna rubrik, har endast 4 st (nr 108,109,111,137) avgett mer än flintavslag. På dessa 4 platser har man funnit fragment av föremål endast från senneolitikum (2400-1800 f.Kr), det vill säga från slutet av flintans storhetstid. Om det endast är fråga om upphuggning av redskap måste det betraktas som orimligt att människorna under senneolitikum slagit sönder sina egna svårtillgängliga redskap. Eftersom flintaföremålen är mycket strängt styrda till sin utformning, finns det bara två möjligheter att förklara varför avslagen finns. Det ena är att man har tillverkat en mindre mängd flintyxor under stridsyxekulturen (2950-2400 f.Kr.), vilket de två lårbensformade slipstenarna indirekt antyder, och det andra är att avslagen uppkommit efter stenåldern, vid okänd tidpunkt från bronsåldern fram till i princip nutid.

GÅNGGRIFTER

Gånggrifterna byggdes och användes 3300-2950 f.Kr. på Falbygden. I Gökhem har 23 gånggrifter registrerats, men av dessa är 4 st (nr 16,61 b,94 a, 94 b) så pass osäkra att de lika gärna kan vara helt andra anläggningar, t.ex. hållkistor. Gånggrifterna skiljer sig från andra stenkammargravar genom att de har en lång gång som löper vinkelrätt från kammaren. Runt gravkammare och gång byggdes ursprungligen ett relativt lågt stödröse. Falbygden har Sveriges största koncentration av gånggrifter (204 st säkra, mot 90 st i resten av landet). Gånggrifterna har använts som kollektivgravar. Troligen har de varit avsedda för 10-25 personer. Som gravgåvor ingick ytterst sällan yxor. Istället fick de döda med sig sådant som kanske ingick i klädedräkten, såsom bärnstenspärlor och genomborrade hörntänder från rovdjur. De ibland förekommande flintspånen kan ha burits som en kniv vid ett eventuellt bälte. I enstaka fall har även skaftungepilar fått följa den döde. Om en sådan pil legat lös i en skinnpåse eller varit skaftad är oklart. Utanför gången har större mängder keramik med okänt innehåll offrats.

HÄLLKISTOR

Hällkistorna är stenbyggda rektangulära gravrum med varierad storlek. De var avsedda för ett flertal gravläggningar. De har byggts och använts under hela senneolitikum (2400-1800 f.Kr.). Ett okänt antal hållkistor har även byggts under bronsåldern och järnåldern. De flesta hållkistorna kan inte dateras till en speciell tidsepok genom sin konstruktion. Utgrävningar har dock visat att flertalet hållkistor tillhör senneolitikum. I

Gökhem finns 4 st säkra hällkistor. Under senneolitikum återanvändes omkring var 5:e gånggrift, kanske för att slippa bygga en hällkista, kanske av andra orsaker. Det var förmodligen vid denna tid som en del av gånggrifterna användes för upp till 100 gravläggningar. Det är antagligen de återanvända gånggrifterna som tillbyggts på så vis att en påförd jordhög nådde upp till taket eller täckte det. Utgrävningar av hällkistor har visat att de kan ha tömts på sitt innehåll av ben minst en gång medan gravgåvorna tycks ha fått stanna kvar. Eftersom antalet gravläggningar bäst beräknas på benmaterialet är det alltid svårt att försöka fastställa antalet. Möjligen kan det ha rört sig om 20-100 personer per hällkista, men kanske främst 20-40 personer. De vanligaste gravgåvorna är flintdolkar och därefter flintskärar. Förmodligen har i varje fall dolkarna burits vid bältet eller i en rem över axeln. Mindre vanliga gravgåvor är bärnstenspärlor, skifferhängen och bennålar till dräkten. Vanligen brukar ett eller två keramikkarl påträffas i gravkammaren. Gravläggningsstederna är relativt lika de vi känner från gånggriftstid. Ytterligare en likhet är den nästan totala avsaknaden av de senneolitiska yxorna i hällkistorna.

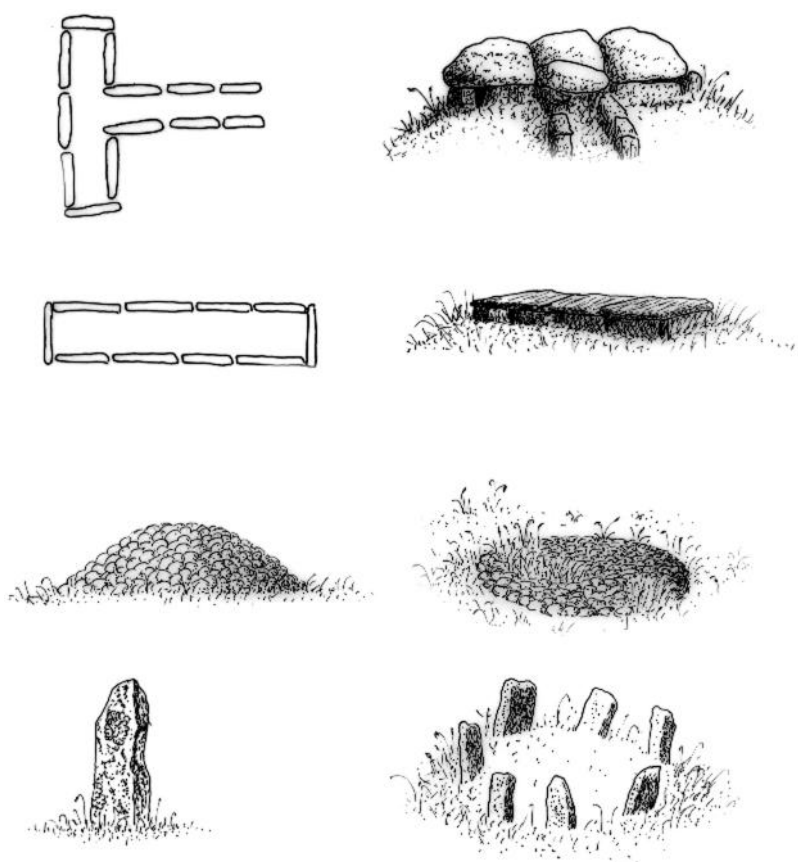
RÖSEN

Rösen är enpersonsgravar. Över gravläggningen har jämnstora stenblock (c:a 2-4 dm Ø) lagts. Höjden är mer än 10% av bredden. De är vanligen runda. I Gökhem finns 5 st rösen. Enligt inventeringens uppgifter är egentligen 4 av dessa (nr 34,38,39,41) för låga för att benämnas rösen, men denna höjdförlust kan bero på sentida störningar. En av de fyra (nr 41) har mittblock, och kan genom detta dateras till äldre järnålder (500 f.Kr. – 400 e.Kr.). Rösena kan ses som en utveckling från hällkistan. Samtidigt som hällkistan blev en enpersonsgrav, krympte stenkistan kraftigt i storlek, medan den omliggande högen växte i omfång, och kom att bestå av enbart stenblock. Långt ifrån alla rösen har dock en stenkista. Gravgåvorna kan variera mycket, från att helt saknas till praktuppsättningar av diverse bronsföremål och i undantagsfall även guldföremål. Redan under bronsåldern, då rösena huvudsakligen byggdes, användes en del av dem som gravplats för ytterligare en eller flera personer. Dessa gravlades då ytligt i röset.

ÄLVKVARNAR/SKÅLGROPAR

Det vanligaste hällristningsmotivet är de små skålformade fördjupningarna i lösa eller fasta block. De går under de synonyma namnen älv-

kvarnar och skålgropar. De förekommer både enstaka och tillsammans med hållristningsmotiv. De har av allt att döma en mycket stor kronologisk spännvidd. Förmodligen har de flesta ristats under bronsåldern och början av järnåldern. Deras funktion är hölj i dunkel vilket medfört ett flertal skilda tolkningsförsök. En av de minst långsökta förklaringarna är att de använts vid offer. Så sent som i början av detta sekel finns det uppgifter om att man smort in skålgroparna med fett och där efter offrat smärre föremål som t.ex. knappnålar. Eftersom denna tradition svårligen kan ha uppstått spontant är det möjligt att den härstammar från bronsåldern. I Gökhem finns 2 platser med vardera en mindre grupp skålgropar.

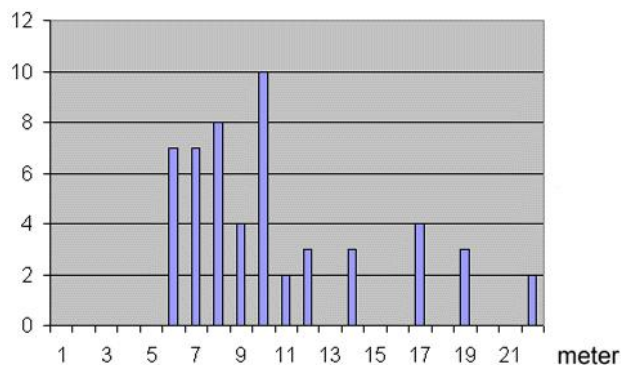

Stenkammargravarna, gånggrift och därefter hällkista ((överst).

Bronsålder och Järnålder; Röse (ovan vänster), stensättning (ovan höger), rest sten (nedan vänster), domarring (nedan höger).

JÄRNÅLDERSGRAVAR

Under järnåldern (500 f.Kr. – 1050 e.Kr.) ökar variationen kraftigt på gravarnas form. I Gökhem finns följande gravformer: rund stensättning (103 st), rest sten (32 st), domarring (3 st), hög (8 st). Alla dessa gravformer tillhör endast järnåldern, förutom de runda stensättningarna som också kan tillhöra bronsåldern. Av dessa 146 gravar ligger 67 st på gravfält. Som gravfält räknas vanligen en grupp om minst 5 st synliga gravar belägna i nära anslutning till varandra. Gravtyperna kan variera starkt inom ett gravfält, vilket även är fallet i Gökhem. Gravfälten är vanliga under hela järnåldern men inte tidigare. I regel brukar det finnas en hel del icke synliga gravar på ett gravfält, som också tillhör denna tid. Antalet faktiska gravar brukar öka ungefär 50% vid utgrävningar jämfört med det synliga antalet. I Gökhem finns 5 gravfält med totalt 50 stensättningar (fördelat på 4 gravfält, nr 59,63,64,65), 8 resta stenar (1 gravfält, nr 41), 5 domarringar (3 gravfält, nr 41,63,64) och 3 högar (1 gravfält, nr 59). Stensättningen med mittblock på gravfält nr 41 ingår inte i ovanstående summering. I regel är dessa gravar avsedda för en enda person per grav. Traditionen att gravlägga personer brända respektive obrända har varierat både under bronsåldern och järnåldern. Gravgåvorna är ofta dräktsmycken av olika slag och enklare föremål som kam. Ibland förekommer också olika typer av vapen. Mycket sällan förekommer skepp, vagnar, hästar och hästmunderingar, glas, silver och guld.

Diametern på stensättningarna i Gökhem (utom de i gravfälten nr 63 – 26 st, nr 64 – 9 st, och nr 65 – 13 st).

Stensättningar

Benämningen stensättning omfattar större delen av de gravar som genom alltför låg höjd inte faller inom grupperna Rösen eller Högar. Det är alltså ingen egen gravtyp, utan mer en vald gräns för att skilja ut de höga gravarna. De kan både vara ensamliggande och ligga i mindre

grupper. Någon exakt datering finns inte, men mycket tyder på att de förekommit under lång tid, från bronsålder till äldre järnålder (c:a 500 f.Kr.-400 e.Kr.). Dock kanske inte under hela denna tidsperiod. 104 st stensättningar finns i Gökhem. En av dessa har mittblock, och kallas felaktigt i fornminnesregistret för röse.

Resta stenar

De resta stenarna markerar en gravplats. 32 st finns i Gökhem. Deras kronologiska spännvidd är stor, men tycks undantagslöst tillhöra järnåldern (500 f.Kr.-1050 e.Kr.). Två eller fler närstående resta stenar kan i vissa fall även tolkas som en förstörd domarring. Varifrån denna tradition att resa stenar har kommit vet vi inte. I Snorre Sturlasons bok Heimskringla från 1200-talet, nämns bl.a. de resta stenarna i samband med Odins laggivning. Om asaguden Odin varit en historisk person är det troligt att han levat på omkring 100-talet e.Kr. Snorre skriver: "efter stormän skulle man göra högar till åminnelse, och efter alla män som var karlar som de borde skulle man resa bautastenar". Bautastenar är samma sak som stora stenar. Vad som menas med "alla män som var karlar som de borde" är oklart. Möjligen åsyftas ett övre skikt i samhället som hade ett visst inflytande och en viss rikedom.

Domarringar

En domarring består av en rund krets av (lagda eller) resta stenar med ett regelbundet avstånd. I Skaraborgs län har c:a 65% av alla domarringarna 7 eller 9 stenar. Ett udda antal är mycket vanligt i hela Sverige. De tycks närmast härstamma från Skottland, och traditionen att bygga domarringar kan bedömas ha blivit fördd till västra Götaland ungefär vid övergången från bronsålder till järnålder (c:a 500 f.Kr.). De tycks ha blivit byggda under stora delar av järnåldern. Möjligen har traditionen i Skaraborgs län dominerat under äldre järnåldern (500 f.Kr. -400 e.Kr.). I Gökhem finns 3 st domarringar. Namnet ursprung är dunkelt. Det kan ha uppkommit relativt sent, och som en tolkning av det i regel udda antalet stenar. Man har tänkt sig att en "domare" suttit på var sten. Ett udda antal underlättar alltid en röstning. Det är också möjligt att denna gravtyp varit avsedd för en person med speciellt juridiskt uppdrag. I detta fall faller tanken närmast på forntida "häradsting" eller motsvarande. Intressant nog nämns faktiskt en domarring i de isländska sagorna. Det är i Eyrbyggarnas saga som det berättas om att Torolv Mostrarskäg, eller möjligen hans son Torstein torskbitare, byggde en domarring omkring början av 900-talet i närheten av sin gård på Island. All mark runt detta område förklarades som heligt och helgades åt guden Tor. Inte långt ifrån byggdes också ett hednatempel. Det berättas om att vid domarringen dömdes människor att offras vid bloten, och på en speciell sten i domarringen, som kalla-

des Tors sten, bröt man ryggraden på dem som offrades. En tingsplats fanns även i detta område.

Högar

Till högar räknas normalt de gravplatser som överlagrats med jord eller torv och där höjden är mer än 1/10 av bredden. Högen har också alltid rundad form. Ibland finns kratrar i högens topp. Den allmänna förklaringen är att detta normalt uppkommit genom att taket till ett gravrum i trä gett vika och de överliggande jordmassorna störtat in. Sådana gravrum finns i vissa större högar. De stora högarna ersätter i vissa delar av landet rösen under bronsålder, men i Skaraborgs län tillhör alla sannolikt järnåldern. De större högarna, ”kungshögarna” dateras vanligen till folkvandringstid-vendeltid (400-800 e.Kr.), medan de mindre både kan vara yngre och äldre, dock inom järnåldern. I Gökhem finns 8 högar registrerade. Av dessa är 2 st osäkra. En av dessa (nr 21) har krater och kan jämföras med ”kungshögarna” vad gäller storleken.

SLAGGFÖREKOMST – LÅGTEKNISK JÄRNHANTERING

Järnframställning tycks komma igång c:a 500 f.Kr. i Sverige. Råvaran kan vara både myrmalm, sjömalm och rödjord. Framställningen innebär flera skilda arbetsmoment, men lämningarna utgörs i regel av slagg. I sällsynta fall finns även blästerugnar kvar. Denna lågtekniska järnhantering existerade fortfarande på 1800-talet på vissa håll i Sverige, vilket gör att de ofta är mycket svåraterbara. I princip kan de tillhöra vilken tid som helst inom dessa ramar. I Gökhem finns 10 platser med järnslag.

FÅNGSTGROPAR

Fångstgroparna har sannolikt främst använts för att fånga älg. Uppgifter om varggropar finns också. Groparna var konstruerade så att djuren inte kunde ta sig upp igen. I södra Sverige är de relativt ovanliga. I norra Sverige har de daterats från jägarstenåldern (mesolitikum) till 1800-talet, det vill säga i princip från istidens slut till nutid. Två fångstgropar är kända i Gökhem.

FORNMINNEN enligt Fornminnesregistret

1. Stensättning 10 m Ø. Rest sten, 3 st
2. Rest sten, borttagen
3. Röse 12x6 m, 1 m högt
4. Milstolpe
5. Gånggrift
6. Stensättning, 7 m Ø, borttagen
7. Stensättning, 3 st: 7 m Ø, 8 m Ø, 6 m Ø
8. Rest sten (3 st)
9. Stensättning 10 m Ø
10. Milstolpe
11. Milstolpe
12. Gånggrift
13. Gånggrift
14. Gånggrift
15. Stensättning 8 m Ø
16. Gånggrift
17. Gånggrift
18. Gånggrift
19. Gånggrift
20. Stensättning, 2 st, 7 m Ø, (6 m Ø) utgrävd av Sahlström 1930
21. Hög 40 m Ø, 7 m hög
22. Domarring 9 m Ø
23. Hällkista
24. Röse 5 m g, 0,7 m högt
25. Rest sten
26. Gånggrift
27. Stensättning 10 m Ø. Hög 12 m Ø, 1 m hög. Hög 7 m Ø, 0,7 m hög
28. Stensättning 17 m Ø. Stensättning 10m Ø, Stensättning 14m Ø, Stensättning 8 m Ø
29. Gånggrift
30. Stensättning 8 m Ø, Stensättning 8 m Ø
31. Gånggrift
32. Röse (?) / Odlingsröse, borttagen
33. Rest sten, 2 st
34. Röse 16 m Ø, 1,1 m högt
35. Odlingsröse 7 m Ø, Odlingsröse 8 m Ø, Odlingsröse 6 m Ø
36. Stensättning 14 m Ø
37. Stensättning (?) 10 m Ø,
38. Stensättning 10 m Ø, Röse 10 m g, 0,6 m högt
39. Röse 30 m Ø, 1,8 m högt
40. Älvkvarnar i block, 16 st
41. Gravfält, 50x20 m: Röse (?) 6 m Ø, 0,4 m högt, mittblock. Domarring 5 m Ø, Rest sten, 8 st
42. Rest sten, 2 st
43. Rest sten, 3 st
44. Kyrkoruin
45. Rest sten, 2 st
46. Stensättning 8 m Ø
47. Stensättning, 2 st, 11 m Ø, 7 m Ø
48. Stensättning 12 m Ø

49. Odlingsröse
50. Stensättning, 3 st, 22 m Ø, 8 m Ø, 12 m Ø
51. Stensättning (?) 6 m Ø
52. Stensättning (?) 6 m Ø
53. Stensättning 7 m Ø
54. Stensättning 7 m Ø
55. Stensättning 10 m Ø
56. Hällkista
57. Stensättning 10 m
58. Hällkista
59. Gravfält: Hög, 12 m Ø, 1,2 m hög. Hög, 12 m Ø, 1,2 m hög. Hög, 12 m Ø, 1,2 m hög. Stensättning, 2 st, 14 m Ø, 17m Ø
60. Stensättning, 3 st, 9m Ø, 10m Ø, 12m Ø
61. Gånggrift. Gånggrift (?)
62. Stensättning 8 m Ø
63. Gravfält: Stensättning (26 st). Domarringar (3 st)
64. Gravfält: Stensättningar (9 st) 7-13 m Ø, Domarring 5 m Ø
65. Gravfält: Stensättningar (13 st) 7-22 m Ø,
66. Stensättning 17 m Ø
67. Stensättning 9 m Ø
68. Stensättning 10 m Ø
69. Milstolpe
70. Gånggrift
71. Gånggrift
72. Gånggrift
73. Stensättning 6 m Ø
74. Stensättning 9 m Ø
75. Odlingsröse
76. Odlingsröse, bortaget
77. Gånggrift (?)
78. Gånggrift
79. Gånggrift
80. Rest sten, (5 st)
81. Gånggrift
82. Stensättning 11 m Ø
83. Stensättning 19 m Ø
84. Fyndplats för flintavslag
85. Hällkista, utgrävd
86. Källa med tradition
87. (utgård)
88. Fångstgrop 4 m Ø, 1,7 m djup. Fångstgrop 4 m Ø, 1,4 m djup
89. Stensättning 17 m Ø
90. Gånggrift
91. Stensättning 6 m Ø
92. Stensättning 19 m Ø,
93. Herrgård, uppgift om
94. Gånggrift, borttagen. Gånggrift, borttagen
95. STÅ-boplats, flintavslag
96. STÅ-boplats, flintavslag
97. STÅ-boplats, flintavslag
98. Fyndplats för flintavslag, Fyndplats för flintavslag
99. STÅ-boplats, flintavslag
100. Fyndplats för flintpilspets med urnupen bas
101. Fyndplats för en dolkspets (?) och avslag med slipad yta
102. Slaggförekomst
103. Slaggförekomst
104. STÅ-boplats, flintavslag

105. Fyndplats för slagg
106. Fyndplats för fragment av flintskära och avslag
107. Fyndplats för flintavslag
108. STÅ-boplats, hjärtformig pilspets, dolkspets(?), avslag, samt järnslag
109. STÅ-boplats, avslag, avslag med slipad yta, fragment av flintskära(?), 2 pilfragment av flinta, skivskrapa
110. Fyndplats för slagg
111. STÅ-boplats, flintavslag, avslag med slipad yta, fragmenterad flintyx
112. Fyndplats för flintavslag
113. Fyndplats för slagg
114. Fyndplats för diverse flintföremål, fragment av skära, skrapor, avslag
115. Bebyggelse lämning
116. Fyndplats för flintföremål, fragmenterad skrapa
117. Fyndplats för flintavslag, även järnslag
118. Fyndplats för flintavslag, även järnslag
119. Fyndplats för slagg
120. Slaggförekomst
121. Fyndplats för flintföremål, flintspån, avslag
122. Fyndplats för skafthålsyx
123. Slaggförekomst
124. Hög (?) 25 m Ø, 1 m hög
125. Fyndplats för oslipad flintyx
126. Fyndplats för flintskrapa (på Falbygdens museum)
127. Plats med tradition, att Karl XII övernattat här på vägen till Norge
128. Fyndplats för flintdolk (typ III)
129. Lösfyndssamling: Flintyx, simpel skafthålsyx, dolk typ I
130. Stensättning (?) 6 m Ø
131. Bebyggelse lämning, sentida
132. Grotta, med kallmur
133. Skålgropsförekomst, 2-3 st
134. Bebyggelse lämning, sentida
135. Bebyggelse lämning, sentida
136. Vaghållningssten
137. STÅ-boplats, flintskäror (2 st) skrapor, tvärpil, flintspån, avslag
138. Fyndplats för en holkyxa och en bronsdolk (på Falbygdens museum)
139. Fyndplats för 2 håleggade flintyxor, 1 skafthålsyx, flintavslag (på Falbygdens museum)
140. Fyndplats för en flintyx och en skafthålsyx (på Falbygdens museum)
141. Fyndplats för en håleggad flintyx (på Falbygdens museum)
142. Fyndplats för en flintdolk typ III (på Falbygdens museum)
143. Stensättning (?) 7 m Ø
144. STÅ-boplats (?) avslag, 9 krukskärvor (på Falbygdens museum)
145. Stensättningsliknande lämning, 8x4 m. Stensättningsliknande lämning, 6 m Ø
146. Stensättning 9 m Ø
147. (utgå
148. Minnessten från 1976
149. Hög (?), överplöjd, 25 m Ø, 0,7 m hög
150. Stensättning (?), 19 m Ø

GÅNGGRIFT (23 st) nr 5, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 26, 29, 31, 61 (2 st), 70, 71, 72, 77, 78, 79, 81, 90, 94 (2 st)

HÄLLKISTA (4 st) nr 23, 56, 58, 85

STÅ-BOPLATS (10 st) nr 95, 96, 97, 99, 104, 108, 109, 111, 137, 144

FYNDPLATS FÖR FLINTAVSLAG (7 st) 84, 98 (2 st), 107, 112, 117, 118

FYNDPLATS FÖR STÅ-ARTEFAKT (15 st) nr 100, 101, 106, 114, 116, 121, 122, 125, 126, 128, 129, 139, 140, 141, 142

RÖSE (5 st) nr 3, 24, 34, 38, 39, (nr 41 med mittblock = stensättning)

ÄLVKVARNAR / SKÅLGROPAR (2 st) nr 40, 133 FYNDPLATS FÖR BRONS (1 st) nr 138

STENSÄTTNING (104 st) nr 1, 6, 7 (4 st), 9, 15, 20 (2 st), 27, 28 (4 st), 30 (2 st), 36, 37, 38, 46, 47 (2 st), 48, 50 (3 st), 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59 (2 st), 60 (3 st), 62, 63 (26 st), 64 (9 st), 65 (13 st), 66, 67, 68, 73, 74, 82, 83, 89, 91, 92, 130, 143, 145 (2 st), 146, 150. (samt. nr 41, se RÖSE ovan)

REST STEN (32 st) 1 (3 st), 2, 8 (3 st), 25, 33 (2 st), 41 (8 st), 42 (2 st)g

43 (3 st), 45 (2 st), 63 (3 st), 80 (5 st).

DOMARRING (3 st) nr 22, 41, 64

HÖG (8 st) nr 21, 27 (2 st), 59 (3 st), 124, 149

GRAVFÄLT (5 st) nr 41, 59, 63, 64, 65

SLAGGFÖREKOMST (4 st) nr 102, 103, 120, 123

FYNDPLATS AV JÄRNSLAGG (6 st) nr 105, 110, 113, 117, 118, 119

FÅNGSTGROP (2 st) nr 88 (2 st)

KÄLLA MED TRADITION (1 st) nr 86

KYRKORUIN (1 st) nr 44)

MILSTOLPE (4 st) nr 4, 10, 11, 69

VÄGHÅLLNINGSTEN (1 st) nr 136

MINNESSTEN (1 st) nr 148

HERRGÅRD, UPPGIFT OM (1 st) nr 93

BEBYGGELSELÄMNING (4 st) nr 115, 131, 134, 135

PLATS MED TRADITION (1 st) nr 127

GROTTA MED KALLMUR (1 st) nr 132

ODLINGSRÖSE OCH UTGÅENDE NUMMER (7 st) nr 32, 35, 49, 75, 76, 87, 147

UTBREDNINGEN AV FASTA OCH LÖSA FORNLÄMNINGAR

Utbredningen av fornlämningar visar ofta en intressant bild som medför vidare tolkningar (jämför kartorna nedan).

Stenkammargravarna, gånggrifterna och hällkistorna, har en koncentrerad utbredning på platån strax nedanför Mössebergsslutningen. Några få ligger vid Odens kulle och med en dragning mot Sjötorpasjön.

Stenåldersboplatserna har en kraftig koncentration till ovannämnda platås nordliga del. Förmodligen fortsätter stråket in i Vilske-Kleva socken. Enstaka ligger mellan Odens kulle och Sjötorpasjön.

Lösfynden från bondestenåldern har en helt annan utbredning. Platån med stenkammargravar saknar nästan helt lösfynd, och detsamma gäller stenåldersboplatserna. Koncentrationen ligger i stället vid Lexberg, Valaberg och Ravelstorp. Som kommenterats tidigare kan stenåldersboplatserna ha uppkommit under en annan tid än stenåldern (se nedan under järnslag). Utbredningen talar för en tolkning att de egentliga boplatserna och stenkammargravarna ligger i olika områden, men lösfynden kan också komma från försvunna flatmarksgravar. I så fall har de olika gravtyperna varit skilda åt, medan boplatslägena fortfarande är okända.

Bronsålderns gravar har flyttats västerut jämfört med bondestenålderns gravar. De är i stort sett endast kända i ett stråk mellan Gökhem by till Skår. Här finns också Skålgroparna. En del forskare menar att rösen markerar territoriegränser. Om detta stämmer för Gökhem skulle det innebära att den avgränsat större delen av Gökhem nuvarande bebyggelse, men endast mot Ullene. Lösfyndens utbredning avviker helt från gravarnas. En del av lösfynden kan dock mycket väl komma från gravar. Lösfynden från bronsåldern och från bondestenåldern har i stort sett samma utbredningsområde.

Gravar av olika typer från järnåldern har också olika utredningsmönster. Stensättningarna, som också kan vara från bronsåldern, har en relativt jämn utbredning där nuvarande bebyggelse finns, undantaget området söder om Göteborgsvägen. Detta är anmärkningsvärt eftersom just detta södra område har så många lösfynd fram till bronsåldern. De resta stenarna har en mycket stor spridning. Orsaken till denna märkliga utbredning är okänd.

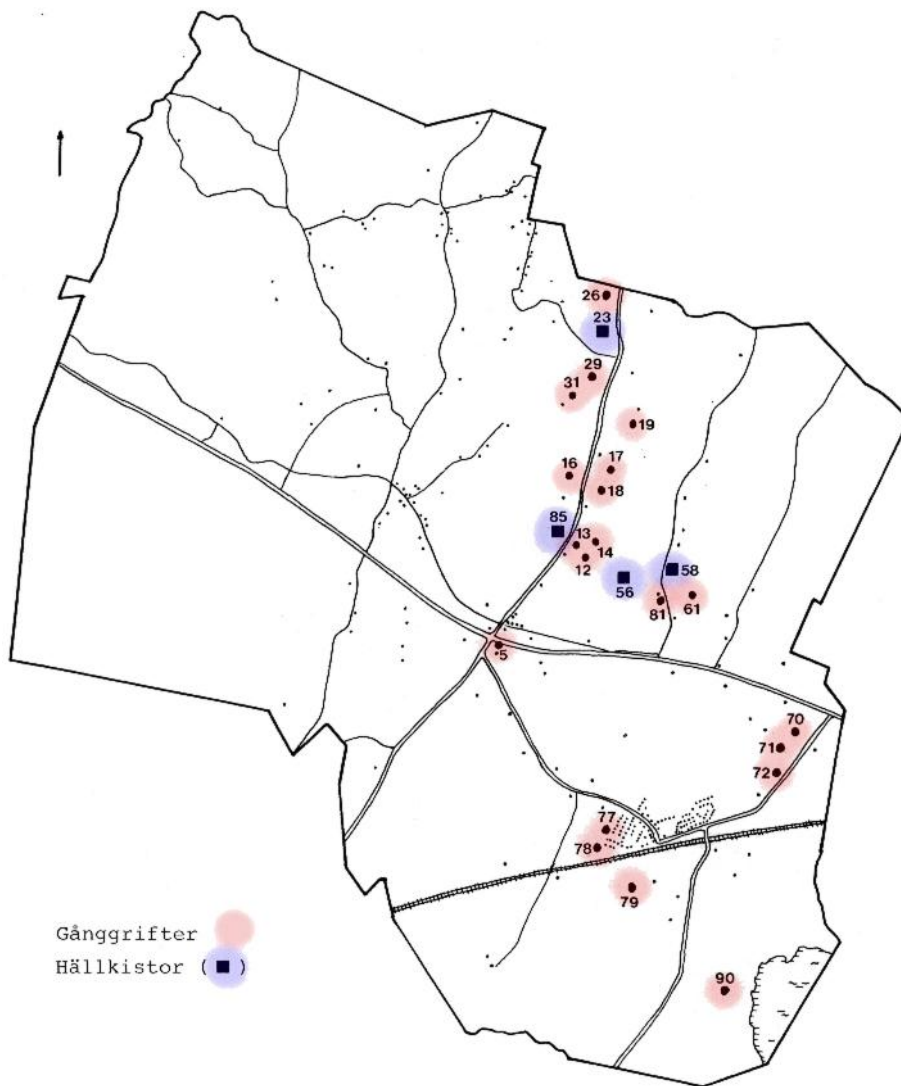
Domarringarna och högarna finns både på platån där gånggrifterna ligger och runt Skår. Detta stråk kan mycket väl löpa in i Vilske-Kleva socken.

Slaggförekomsterna finns nästan enbart vid slutningen väster om Kle-vavägen, och har en kraftig koncentration. Utbredningen överensstämmer i stort sett helt med stenåldersboplatsernas. Detta leder också tankarna till att stenåldersboplatserna är mycket yngre än vad som tidigare antagits. Vi får inte utesluta att flintavslagen uppkommit i samband med lågteknisk järnframställning.

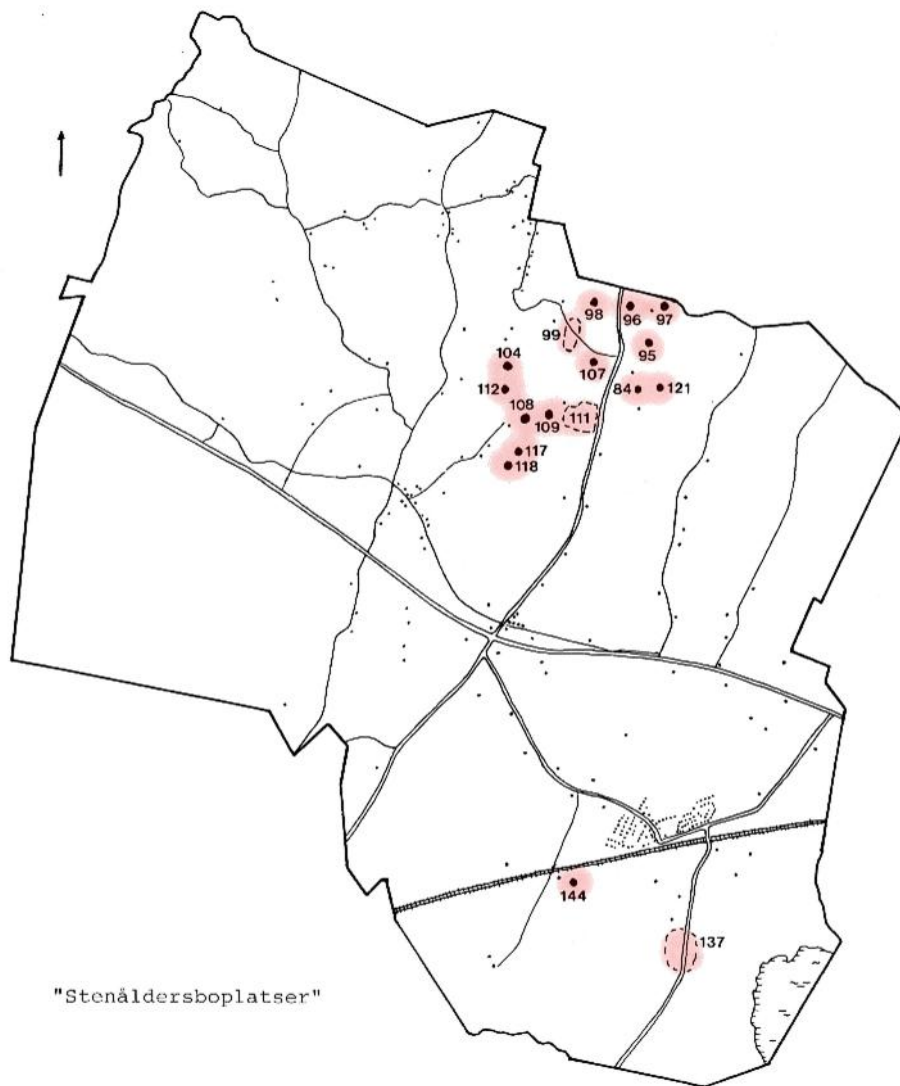
Bebyggelselämningarnas utbredning, enligt fornminnesregistret, är mycket ofullständig. Betydligt fler är kända.

Sammanfattningsvis bildar hela det forntida materialet ett tydligt mönster. Gravarna är företrädesvis belägna norr om Göteborgsvägen, och lösfynden söder därom. Det är ett genomgående problem var boplatserna har legat. Förmodligen har kanske alla forntida boplatser förstörts av senare tidars bebyggelse. Det är fullt möjligt att en del byar har haft kontinuerlig bosättning ända sedan bondestenåldern.

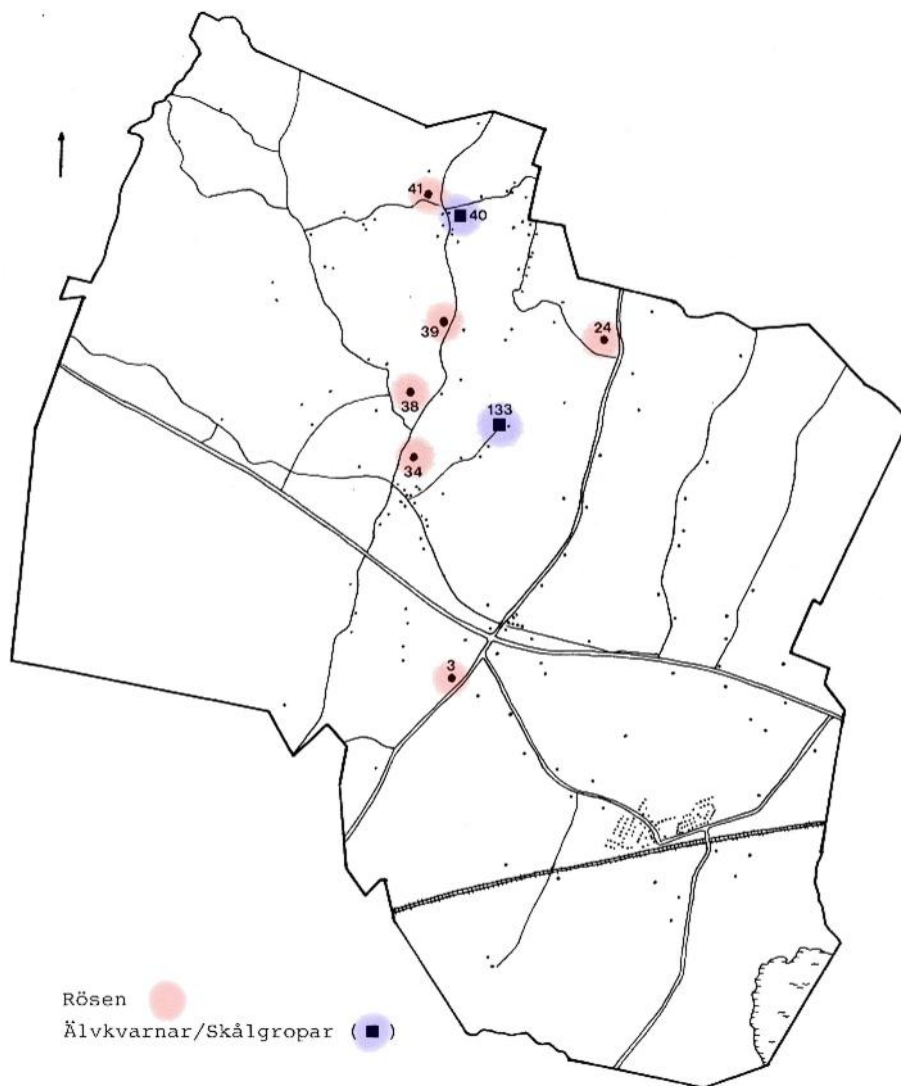
Som nämnts ovan torde sädesodlingen ha varit marginell under större delen av forntiden. Att det bara finns en enda malsten från Gökhem styrker detta. Hade sädesodlingen varit av större betydelse hade malstenarna varit det vanligaste lösfyndet. Men så är inte fallet.

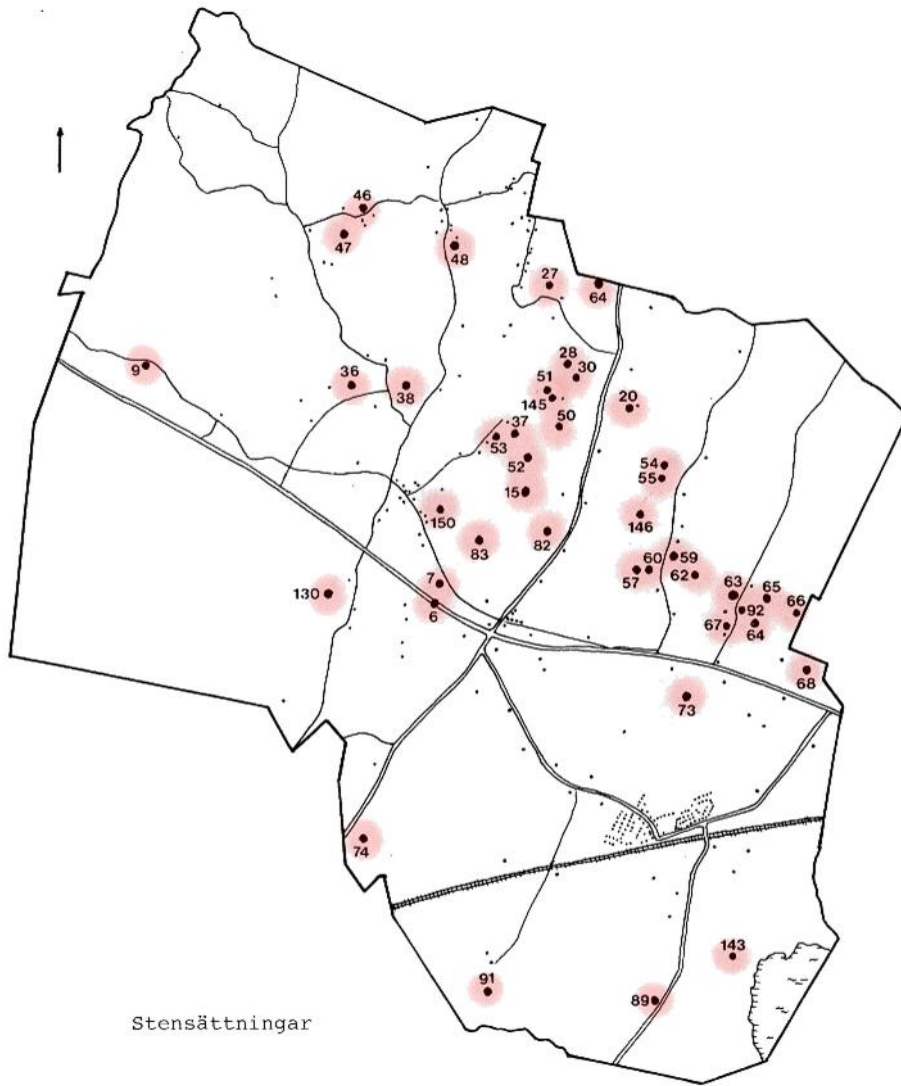
Gånggrifter (cirkel) och Hällkistor (fyrkant).

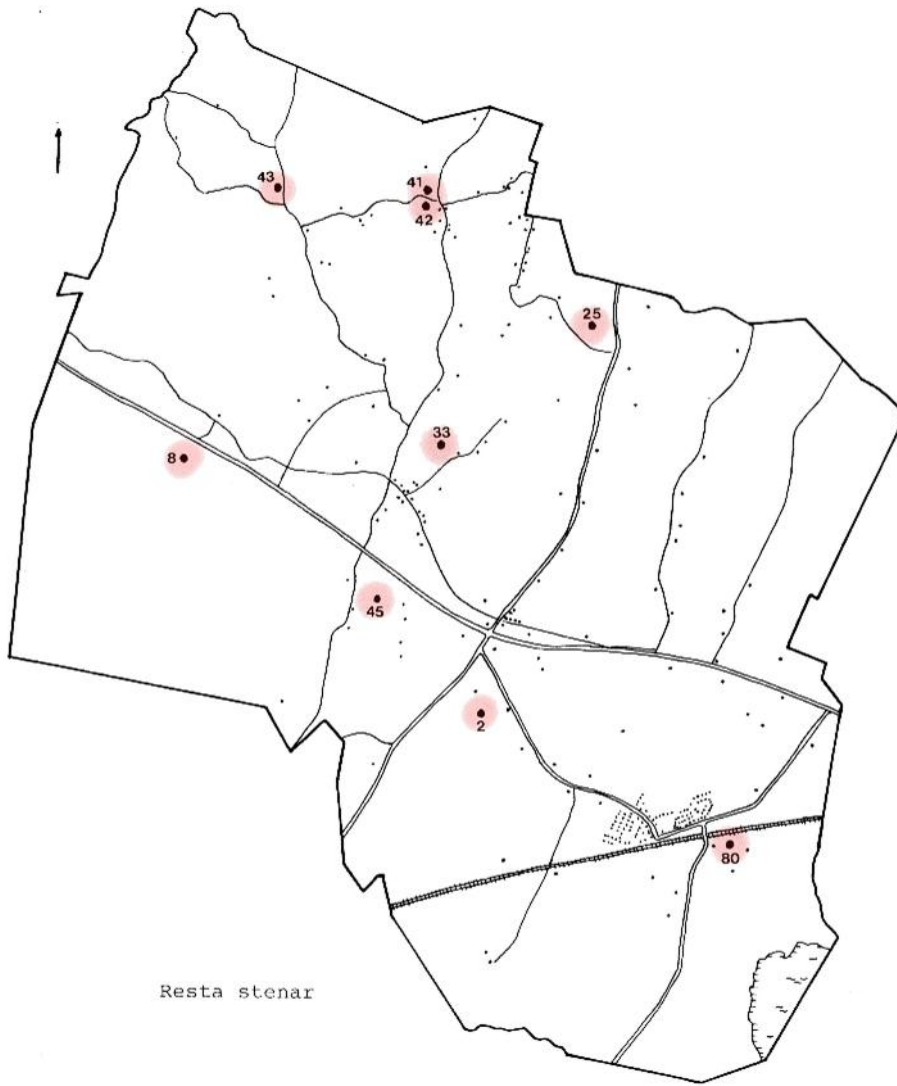
"Stenåldersboplatser" som trots sitt namn mycket väl kan vara från andra tidsperioder och då snarast från järnåldern.

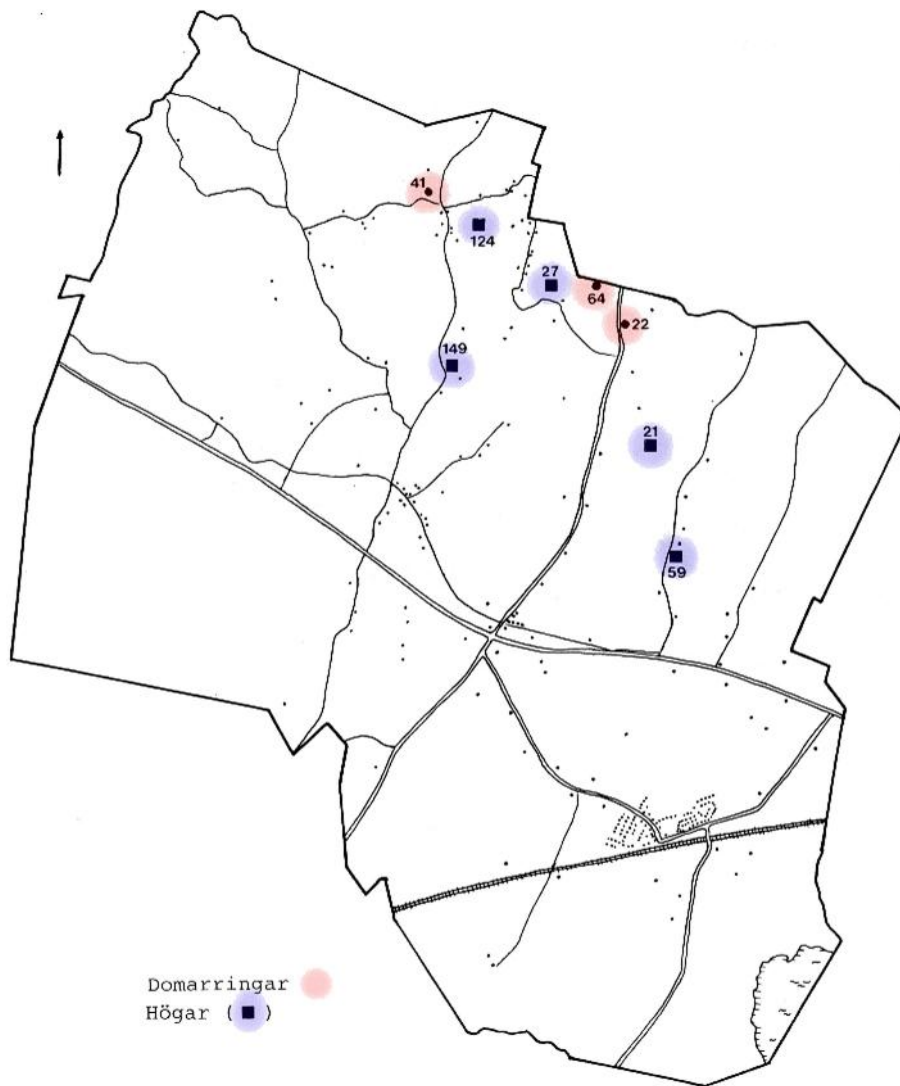
Rösen (cirkel) och Älvkvarnar / Skålgropar (fyrkant).

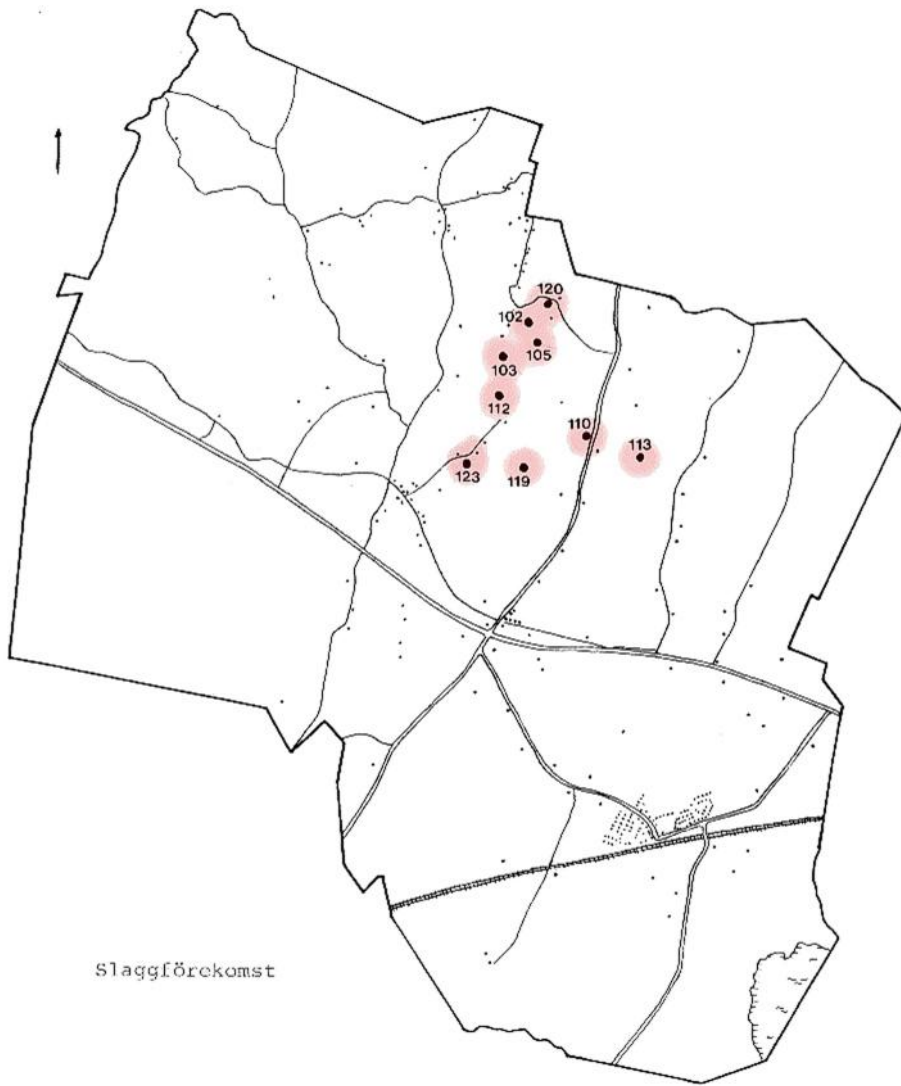
Stensättningar

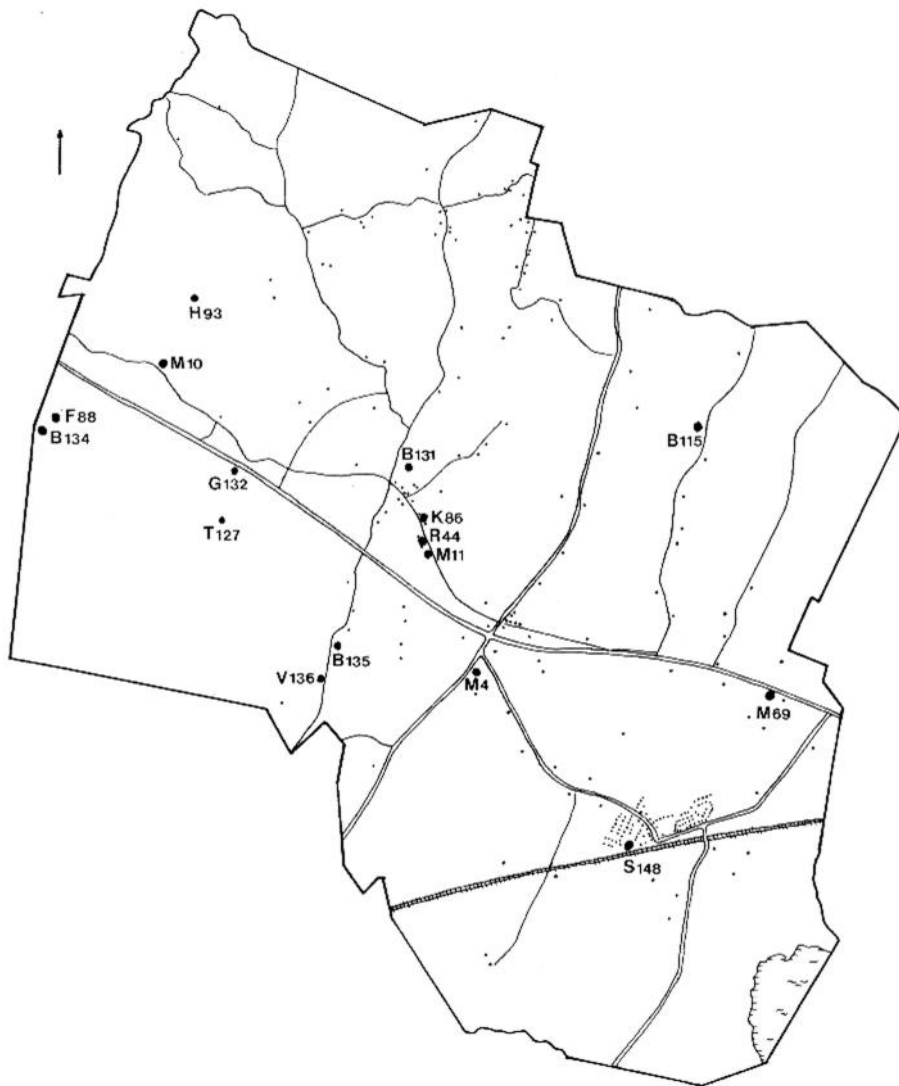
Resta stenar

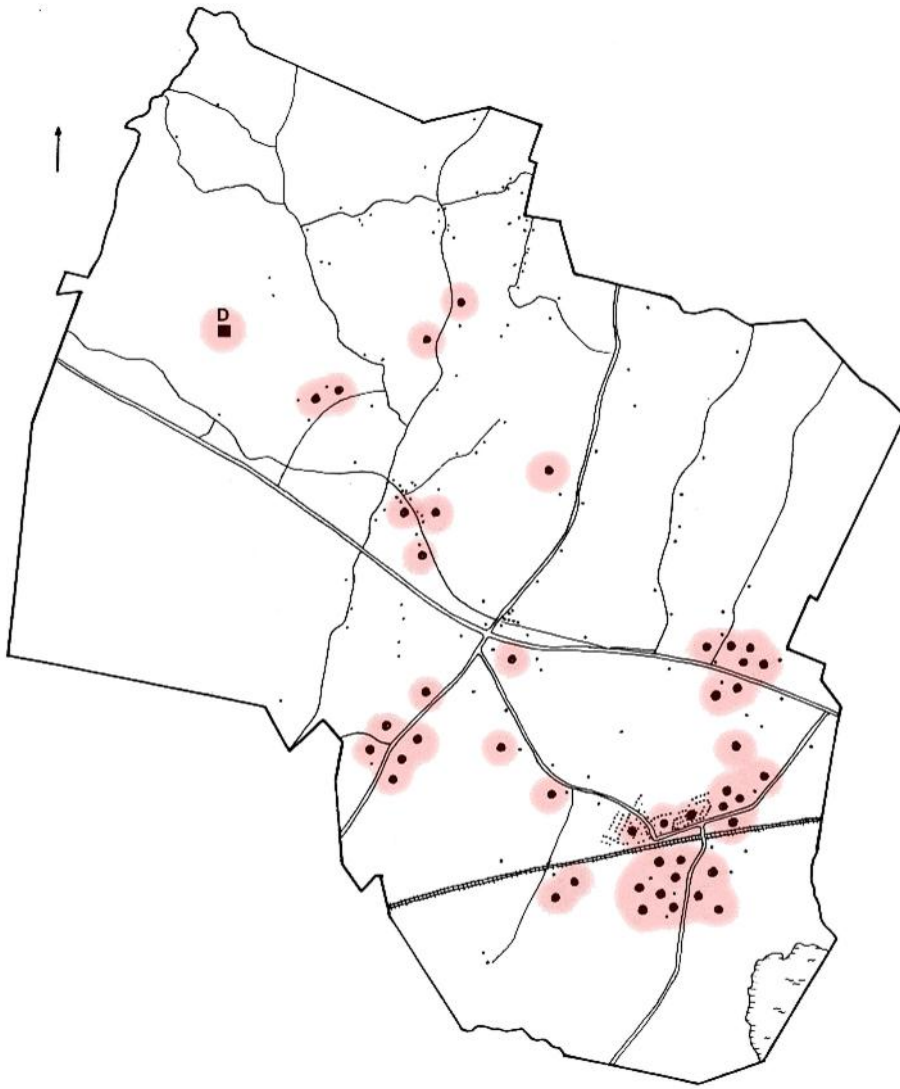
Domarringar (cirkel) och Högar (fyrkant)

Slaggförekomst

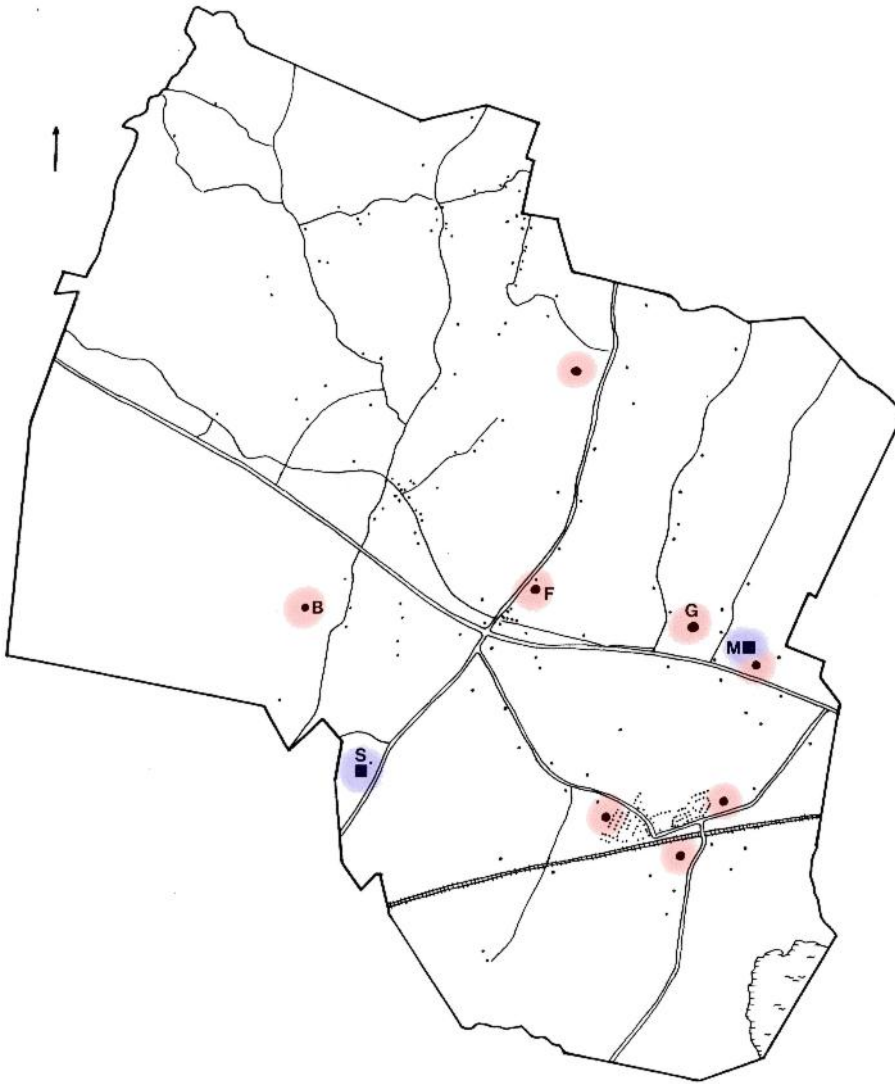

Fångstgropar (F), Källa med tradition (K), Kyrkoruin (R), Milstolpar (M), Vaghållningssten (V), Minnessten (S), Uppgift om herrgård (H), Bebyggelseämningar (B), Plats med tradition (T), Grotta med kallmur (G).

Generell utbredningskarta över föremål från bondestenåldern. Endast efter uppgifter om gård eller by. En prick per föremål. Depåfynd av 3 flintskäror (D).

Kartan är endast baserad på uppgifter från Falbygdens Museum.

Generell utbredningskarta över föremål från bronsåldern (cirkel) och järnåldern (fyrkant). Föremålen har i möjligaste mån inprickats på exakt fyndplats. Fårdrupyxan (F), Guldarmringen (G), Människo- och hundben (B), Skäggyxa från vikingatid (S) och Malsten från okänd tidpunkt (M).

FORNLÄMNINGAR MED NAMN

Ett mindre antal fornlämningar har namn eller sägner som är kopplade till naturbildningar. De är:

nr	typ	namn
3	röse	Ljusakulle
8	resta stenar	Gökema karlar
21	hög	Holöja skans, tidigare: Holöja kulle
25	rest sten	Bruarestenarna, enligt tradition ett 10-tal resta stenar ställda i rad i öst-västlig riktning
36	stensättning	Kungsröret
39	röse	Kungsröret
43	resta stenar	Bruarestenar
47	stensättning	Hagröret
48	stensättning	Skårs kyrka
50	stensättning	Höjerör
68	stensättning	Högerör
70	gånggrift	Altarestenen
83	stensättning	Kämparn
86	källa	Månsakällan eller Bösakällan
93	herrgård, uppgift om	Hamratopp (Hamres)
115	bebyggelselämning	Holöja gamla tomt
121	plats med tradition	Karl XII:s sängsten

LJUSAKULLE

Ett sådant namn är svårtolkat. Kommer Ljusa- från ett personnamn, och i så fall från den person som lagts i röset, eller kommer det från någon glömd tradition om att det synts ljussken vid graven.

BRUARESTENAR

Hugo Jungner har forskat om detta namns ursprung. Han tror att de ingått i en hednisk fruktbarhetskult, och ett kultiskt bröllop mellan förslagsvis gudinnan Frigg och guden Frey. Hasselbuskar tycks vara kopplade till detta, så också en plats med detta i Skår vid namn Bruarebusken. Ursprungligen kan namnet ha varit Brudparets stenar.

HOLÖJA KULLE

Benämningen Holöja skans är yngre än ovanstående. Frågan är om kullen namngivit byn eller tvärtom. Se även nedan.

KUNGRÖRET

Namnet finns på en stensättning och på ett röse. Om namnet har tillkommit vid en sen tidpunkt, måste man fråga sig varför just dessa gravar har fått detta namn och inte t.ex. Holöja kulle, som mer gör skäl för namnet. Om namnen är gamla, måste man fråga sig om det inte är en omskrivning av en annan titel eller minnen från betydelsefulla personer i bygden. Snorre Sturlason skriver i sin Heimskringla att Dyggve var den första härskaren över Sveariket som upptog titeln konung (c:a 300-talet). Alla de gravar med namn på Kung- som finns i Sverige är alldeles för många för att vara riktiga kungsgravar och underkungsgravar. Om någon grav i Gökhem tillhör en kunga- eller underkunga-familj, torde det vara Holöja kulle.

HAGRÖRET, HÖJERÖRET OCH HÖGERÖRET

Ska Hagrörets namn förstås som röret i hagen, eller som röret över Hake (eller ett liknande personnamn)? Höjeröret är namn på tre (alla tre?) stensättningar, och Högeröret på en stensättning, som alla är låga, och som knappast varit högre. Döljer namnet något för oss okänt, eller är Höje- en förvrängning av ett personnamn? Personnamn med H som begynnelsebokstav var vanliga inom de götiska konungafamiljerna under delar av järnåldern. Gällde detta måhända också i andra skikt av befolkningen?

SKÅRS KYRKA

Namnet finns på en stensättning. Men är denna stensättning en grav av samma slag som de andra hundra i Gökhem, eller är det rester från något annat än en grav? Hur kan en tradition om en kyrka uppstå om det saknas en rimlig grund? Har traditionen uppstått i samband med komministerbostället i Skår? Eller är det en hednisk kultplats som föranlett traditionen? Hugo Jungner anför att ortnamnen Trägården, som alla finns i Götaland, i princip är detsamma som stavgårdar, det vill säga inhägnade kultplatser från hednatid. "Skårs kyrka" ligger just i Trägården, Skår. Men den omgivande stengårdsgården och fyndet av en fragmenterad gravsten från 1600-talet i dess närhet, kan inte det stödja antagandet att det funnits en kyrka eller ett kapell på platsen? Möjligheterna till traditionens ursprung är flera. Tills en provgrävning skett på platsen, synes det troligast att traditionen åsyftar en hednisk kultplats eller ett kapell under Gökhems kyrka.

ALTARESTENEN

Namnet finns på en gånggrift. Troligen har namnet uppkommit genom att man framfört offer vid denna plats, eller snarare att man trott att man tidigare gjort det. Föreställningar om att man offerat vid gånggrif-ter är vanliga och kan ha uppkommit vid åsynen av takblocken, som kan ha föreställts tjäna detta syfte.

KÄMPARN

Namnet kan både ha rört den stora kulle som stensättningen är belägen på, och det mindre troliga att det berört den gravlagda personen. Denna stensättning har en stenkammargrav och borde kanske rätteligen kallas hällkista.

MÅNSAKÄLLAN ELLER BÖSAKÄLLAN

Källan sägs ha haft samband med Gökhem kyrka och varit plats för dop och hälsokälla. Vem Måns varit vet vi inte, inte heller om Bösa kommer från Bosgården.

HAMRETOPP

Namnet gäller en försvunnen gård/herrgård. Hamra är inte ett ovanligt ortnamn, som mycket väl kan ha rötter i hednisk tid. Denna gårds storlek eller ålder kunde inte klarläggas vid E.Magnussons provundersökning. Då förhistoriska gravar saknas på denna plats, förefaller det troligt att gården uppkommit och ödelagts under medeltiden.

KARL XII:S SÄNGASTEN

Traditionen pekar ut en naturbildning som den plats där Karl XII övernattade när han var på väg till Norge (år 1718). Traditionen kan ha uppkommit som ett skämt efter detta årtal, men det är inte omöjligt att Karl XII ersatt ett eljest okänt namn i en äldre tradition.

ARKEOLOGISKA UTGRÄVNINGAR

– en översikt

Arkeologiska utgrävningar har nästan bara skett i modern tid i Gökhem, vilket innebär att rapporterna är omfattande och innehållsrika. Eftersom utgrävningsverksamheten pågår i skrivande stund, dock endast sommartid, bör en sammanfattande redogörelse över resultaten få vänta tills de slutliga tolkningarna är färdiga. Detta kan dröja några år.

En kort genomgång kan dock vara på sin plats. Stenålderutgrävningar har skett på flera håll i Gökhem. Författarna har totalutgrävt en gånggrift å Landbogårdens ägor 1987 (Gökhem nr 17). Karl-Göran Sjögren, Göteborg, har gjort utgrävningar av områden utanför två gånggrifters gång (Gökhem nr 31,71,(78)). Han har också försökt lokalisera stenåldersboplatser, dock utan att lyckas. En del smärre provgrävningar har då skett, och fler är kanske att vänta till kommande säsonger.

En flatmarksgrav utan synliga markeringar ovan jord har påträffats å Ledsgården ägor i Gökhems by. Den innehöll en vuxen man. Han hade trepanerats, vilket innebär att han genomgått en slags hjärnoperation. Vid operationen har en rund bit av skalltaget tagits bort. Benkanterna visar spår av läkning. Det innebär att patienten överlevde denna operation, som krävde mycket stor skicklighet och kunskap. Den enda gravgåvan som han fick med sig var en flintskrapa. Såväl gravgåvan som trepaneringen talar för en datering till bondestenålder, och då kanske troligast till gånggriftstid eller möjligen hällkisttid. Han låg utsträckt på rygg, och om han är från gånggriftstid har han inte fått den i gånggrifterna vanliga kroppsställningen, nämligen hopkrupen sittställning.

Inga vetenskapliga utgrävningar har skett av bronsålderslämningar i Gökhem. Det finns en äldre uppgift som berättar att en hällkista (nr 85) öppnats och att ben och en del bronsföremål hittats här. Fynden är i dag okända för oss, men det talar för att just denna hällkista byggts och använts under bronsåldern och inte under senneolitikum (2400-1800 f.Kr.) som annars är vanligt.

Några få järnåldersgravar har utgrävts. K.E.Sahlström grävde 1930 ut en stensättning vid Skattegården, Gökhem. År 1949 grävdes en annan stensättning ut vid Olof-Persgården. Sistnämnda innehöll ett skelett från en vuxen kvinna. Hon låg utsträckt på rygg och hade en som gravgåvor en kam som var tillverkad av horn, en järnkniv, ett dräktspänne och möjligen ett mindre föremål för håruppsättning. Runt om henne, och även längre ifrån, har åtskilliga kolfläckar och kolgropar iakttagits.

Kolgropar finns också i närheten av den ovannämnda mannen. Groparna har gett en del fynd. Förutom större mängder kol och sot har en del brända ben, skörbrända stenar och lera (keramik/degel?) påträffats. I närheten av kvinnan har en ugn för lågteknisk järnframställning hittats. Efter jämförelser har det antagits att dessa märkliga gropar kommer från tiden omkring 100-300 e.Kr.

Runt år 1967 grävdes en stensättning ut (nr 6) och borttogs, eftersom den låg i vägen för den nya vägsträckningen av Göteborgsvägen.

Omkring 1930-talet provundersökte E.Magnusson ödegården "Hamres". Gårdens ålder kunde dock inte fastställas.

EN BEFOLKNINGSBERÄKNING

En befolkningsberäkning för forntiden innebär alltid en stor osäkerhet. Det beror på att det inte finns någonting som med säkerhet kan visa hur många människor det var under olika tidsavsnitt. Redskapen går inte att använda som grund för beräkningar. Vi vet inte hur många redskap av olika typer som fanns ursprungligen. Inte heller om det endast var några få personer som hade de nu kända redskapen eller om en person kunde ha flera redskap av samma typ. Gravarna däremot lämpar sig bättre, eftersom vi i princip vet hur många människor som gravlagts i de olika gravtyperna. Nedanstående försök har endast utförts för att bilda en grund för vidare diskussion om hur många det egentligen varit som bott i Gökhem under olika tidsavsnitt.

För att kunna göra en beräkning måste man utgå ifrån ett flertal hypoteser. Vi har utgått från att kvinnorna fött barn mellan 20-40 års ålder och att det mellersta barnet fötts när både fadern och modern varit 30 år; alla siffror gäller genomsnittet. Samt att därtill både yngre som äldre söner och döttrar stannat kvar i bygden och gett avkomma. Detta hypotetiska förhållande gällde under 1600-talet och kan i princip ha gällt även under forntiden. Denna grund för beräkningar leder till en generationsväxling var 30:e år. Med generation menas nedan alla personer som var födda inom en enskild 30-års period.

Genom att ta alla gravar inom en speciell typ, kan vi dela upp dess användningstid i ett visst antal 30-års perioder. Vi får då fram hur många generationer som användningstiden motsvarar. Genom att dela antalet gravar med antalet generationer, får vi fram hur många per generation som gravlagt i den berörda gravtypen (A-B).

exempel:

A.

$\frac{\text{användningstid } 300 \text{ år}}{\text{generationsväxling, } 30 \text{ år}} = 10 \text{ generationer representeras}$

B.

$\frac{100 \text{ gravar av gravtypen}}{10 \text{ generationer (se A)}} = 10 \text{ personer/generation}$

C.

$10 \text{ personer/generation} \times 2,5 = \text{total befolkning om } 25 \text{ pers.}$

Antalet personer per generation kan sedan multipliceras med talet 2,5. Med denna uppräknig får vi med alla de andra personerna som levde

samtidigt, och som var födda före eller efter den enskilda 30-års perioden. Den erhållna summan (jfr C) motsvarar ungefär den totala befolkningen, exklusive spädbarn och barn upp till ett par års ålder. En uppskattning av spädbarnsdödligheten och en medräkning av detta, tillhör ett av de svåraste inom en befolkningsberäkning.

Nedan följer en beräkning utifrån de olika gravtyperna.

GÅNGGRIFTER, 3300-2950 f.Kr. Kollektivgrav. 350 år, 19 gravar, c:a 20 personer per grav, c:a 380 gravplatser, 32 personer/generation, totalt c:a 80 personer.

HÄLLKISTOR, 2400-1800 f.Kr. Kollektivgrav. 600 år, 4 gravar, c:a 40 personer per grav (?), c:a 160 gravplatser (?) 8 personer/generation (?), totalt c:a 20 personer (?)

RÖSEN, 1800-500 f.Kr. 1300 år, 4 gravar = 0,1 personer/generation, totalt 0,3 personer.

STENSÄTTNINGAR, 1800 f.Kr – 400 e.Kr. 2350 år, 104 gravar = 1,3 personer/generation, totalt 3,5 personer.

RESTA STENAR, 500 f.Kr – 1000 e.Kr. 1550 år. 32 gravar = 0,6 personer/generation, totalt 1,5 personer.

DOMARRINGAR, 500 f.Kr. – 400 e.Kr. 900 år, 3 gravar = 0,1 personer/generation, totalt 0,3 personer

HÖGAR, 400-800 e.Kr. 400 år, 8 gravar = 0,6 personer/generation, totalt 1,5 personer.

I rösen och högar förekommer ibland sekundärbegravningar, det vill säga en eller ett par ytligt belägna gravläggningar som ditlagts efter den huvudsakliga begravningen. Denna möjlighet ingår inte i beräkningen ovan. Antalet gravlagda personer i hällkistorna är mycket osäkert. Möjligheten att gånggrifterna använts som gravrum under främst hällkisttid ingår inte i beräkningen ovan. Skulle dessa två felkällor beräknas skulle de endast höja befolkningstalen marginellt.

Detta ger:

10000 – 3300 f.Kr.	0 personer
3300 – 3000 f.Kr.	80
3000 – 2400 f.Kr.	0
2400 – 1800 f.Kr.	20
1800 – 500 f.Kr.	3,8
500 f.Kr. – 400 e.Kr.	5,3
400 – 800 e.Kr.	3,0
800 – 1000 e.Kr.	1,5

När vi diskuterar denna befolkningsberäkning bör vi göra det i kronologisk ordning. Före 3300 f.Kr. vet vi att människor varit verksamma i Gökhem. Vi tror också att de bott och begravt sina anhöriga här. Hur många de varit kan vi bara gissa oss till. Under jägarstenåldern (till 3950 f.Kr.) kanske bara enstaka bosättningar förekom och vid skilda tillfällen. Från och med bondestenålderns början fram till gånggriftstid (3950-3300 f.Kr.) kanske det var fråga om något tiotal personer som bodde här.

Under gånggriftstid (3300-2950 f.Kr.) visar beräkningen på en befolkning om c:a 80 personer. Denna siffra är svår att tolka, eftersom vi vet att gånggrifter i stort sett saknas i de omliggande socknarna förutom i Marka socken. Befolkningen kan ha varit utspridd medan gravarna samlats i Gökhem. Efter beräkningar över hela Falbygden, förefaller det inte orimligt att omkring ett 100-tal personer bott i Gökhem, men att endast en del av dessa har gravsatts i gånggrifter.

Under stridsyxekulturen (2950-2400 f.Kr.) har vi inga gravar i Gökhem, men lika fullt måste vi utifrån förekomsten av redskap räkna med en befolkning som inte har stått långt efter gånggriftstidens.

Under hällkisttid (2400-1800 f.Kr.) visar beräkningarna på en befolkning om c:a 20 personer. I likhet med andra tidsperioder måste vi räkna med att dessa gravar endast varit avsedda för en del av befolkningen. Detta antagande grundar sig inte på gravarna utan på en kombinationsanalys som inbegriper gravarnas och alla föremålens utbredning i rummet och dess förändring över tiden, samt arten av gravgåvor. Detta visar att de kända gravarna från bondestenåldern och bronsålder endast är representativa för ett urval i samhället. Den stora frågan för dessa tidsperioder är således, hur stor andel av befolkningen representeras av gravarna? Om vi utgår från ett rimligt antagande att Gökhem har haft ett likartat befolkningsantal under hällkisttid, som under gånggriftstid, har det inneburit att de som gravlades i hällkistor motsvarat en femtedel av befolkningen. Men då har vi inte tagit hänsyn till den felkällan som bl.a. gäller för gånggrifterna. Befolkningen kan ha varit mer utspridd än gravarna.

Under bronsåldern (1800-500 f.Kr.) visar beräkningen på en befolkning om 3,8 personer, under äldre järnåldern (500 f.Kr.-400 e.Kr.) på 5,3 personer, under folkvandringstid och vendeltid (400-800 e.Kr.) på 3,0 personer och under vikingatid (800-1000 e.Kr.) på 1,5 personer. Det säger sig självt att dessa siffror är missvisande för den totala befolkningen i Gökhem, eftersom två personer omöjligen kan ha beställt ett kyrkobygge och fyllt den. Om vi istället utgår från ett rimligt antagande att Gökhems befolkning varierat mellan 50-150 personer från bronsålder till digerdöden (c:a 1350), innebär det att gravarna endast representerar omkring 5% av den totala befolkningen. Vi måste då fråga oss

vad som hänt med de återstående 95% av gravarna. En del är bortodlade, men knappast alla. Något som skulle kunna förklara den stora mängden okända gravar, är antagandet att många personer gravlagts långt under plogdjup och utan synlig markering ovan jord. Om så var fallet, skulle ett flertal sådana gravar vara kända i Sverige med tanke på bl.a. den omfattande uppdikningen, men detta har inte framkommit. Det rimligaste antagandet kanske är att de flesta aldrig jordats, utan istället gravlagts direkt på markytan och endast täckts med hudar, träkonstruktioner eller dylikt. Om detta är en riktig slutsats, finns bara enstaka gravgåvor kvar numera. Många av de lösfynd, från bondestenåldern och framåt, som plöjts upp kan vara från sådana gravar. Det finns också andra alternativ. Från exempel runt om på jorden vet vi att de döda lagts på höga träställningar, lagts uppe i bergstrakter eller fått den sista vilan på havsbotten. Möjligheterna är många.

Det finns många företeelser som kan påverka befolkningsantalet, förutom den naturliga utvecklingen som under fredliga omständigheter leder till att befolkningen i princip ökar och att smärre förflyttningar sker.

Invandring kan kraftigt ha höjt antalet. Detta kan möjligen ha berört Gökhem bland annat c:a 3300 f.Kr. och 3000 f.Kr.

Utvandringar är okända. Möjligen kan de ha skett under bland annat äldre järnålder (500 f.Kr.-400 e.Kr.), när vissa forskare antagit att folkvandringar skett från Skandinavien.

Krig kan kraftigt ha sänkt invånarantalet. Hur många krig som berört Gökhem och vilka följder de fått, vet vi inte.

Pest kan också sänka antalet kraftigt. Några förhistoriska pestepidemier är inte kända, men de borde ha förekommit.

Komplettering

FÖREMÅLSBILDER

Nedan följer ett urval av de föremål som finns på Falbygdens museum, vilket främst omfattar tre lådor med lösfunda föremål från bondestenåldern. Här ingår inte föremål som var utställda. Några av de utställda föremålen kommer avslutningsvis.

STENÅLDER

Låda 1

Tväreggad flintyx från Stridsyxekulturen.

Lårbensformad slipsten från Stridsyxekulturen.

Spjutspets av flinta från Senneolitikum.

Enkel skafthålsyx från Senneolitikum.

Låda 2

Spetsnackig flintyx från Trattbägarkulturen.

Skaftungepil från Trattbägarkulturen.

Otypisk flintskära från Senneolitikum.

Rättegad bergartsyxa med smalsidor från Stridsyxekulturen.

Flintskärnor från Senneolitikum.

Låda 3

Tjocknackig flintyxa från Trattbägarkulturen.

Stridsyxa från Stridsyxekulturen, avslagen vid skafthålet, endast nackpartiet.

Tappkil från Stridsyxekulturen, av jylländsk typ.

Stridsyxa från Ledsgården i Gökhemms by, från Stridsyxekulturen.

BRONSÅLDER

Bronsdolk med kvarvarande nit till greppet, fragment.

Massiv Fårdrupyxa av brons.

Slut på komplettering.

LITTERATUR AV STÖRRE BETYDELSE

- ALVING,H. 1979 Eyrbyggarnas saga, Laxdalingarnas saga. Avesta.
- BLOMQVIST,Å. 1987 Neolitiskt landnam på Falbygden. C-uppsats, arkeologiska inst., Sthlms Universitet.
- BLOMQVIST,Å. & BÄGERFELDT,L. (1988) Neolitikum i Västra Götaland. (manus)
- BÄGERFELDT,L. (1988) Megalitgravarna i Sverige. (manus)
- GLOB,P.V. 1945 Studier over den jyske enkeltgravskultur (Aarbøger 1944)
- HOLCK,P. 1979 Skjelettgraving (Oslo-Bergen-Tromsø)
- HYENSTRAND,A. 1984 Fasta fornlämningar och arkeologiska regioner. (Rapport RAÄ 1984:7)
- JUNGNER,H. 1922 Gudinnan Frigg och Als härad. En studie i Västergötlands religions-, språk- och bebyggelsehistoria. Uppsala.
- LEINER,C. 1986 Bronsålderns brons och guldföremål från Västergötland. C-uppsats, arkeologiska inst., Sthlms Universitet.
- LOMBORG,E. 1973 Die Flintdolche Dänemarks. Nordiske Fortidsminder, Serie B, bd I.
- MALMER,M.P. 1975 Stridsyxekulturen i Sverige och Norge. Lund.
- MONTELIUS,O. 1916 Guldarbeten från bronsåldern, funna i Sverige. Fornvännen 1916, årg. 11.
- MONTELIUS,O. 1922 Swedish Antiquities. Stockholm.
- NIELSEN,P.O. 1978 Die Flintbeile der fruhen Trichterbecker Kultur in Dänemark (Acta Archaeologica, vol.48, 1977)
- NIELSEN,P.O. 1979 De tyknakkede flintøksers kronologi (Aarbøger 1977)
- POULSEN,J. 1983 Nogle refleksjoner omkring Vognserup Enge-fundet. (Ur: Stjernqvist,B.(ed), Struktur och förändring i bronsålderns samhälle. Institute of Archaeology, Report series No 7.)
- STENBERGER,N. 1979 Det forntida Sverige. Lund.
- STURLASON, S. Heimskringla (Ohlmarks,A. 1961 (ed). Uddevalla.)
- OLDEBERG,A. 1974/1976 Die ältere Metallzeit in Schweden I-II. Stockholm.

OTRYCKT MATERIAL

Fornminnesregistret, Dokumentationsbyrån, Riksantikvarieämbetet, Sthlm.
Katalogkort, Falbygdens Museum.

TIDSSCHEMA

MESOLITIKUM – jägarstenåldern	8000 – 3900 f.Kr.
NEOLITIKUM – bondestenåldern	3950 – 1800 f.Kr.
TRATTBÄGARKULTUR (Tidig- och mellanneolitikum)	3950-2950 f.Kr.
STRIDSYXEKULTUR (Yngre neolitikum)	2950-2400 f.Kr.
SENNEOLITIKUM	2400-1800 f.Kr.
BRONSÅLDERN	1800 – 500 f.Kr.
äldre bronsålder period I	1800-1500 f.Kr.
äldre bronsålder period II	1500-1300 f.Kr.
äldre bronsålder period III	1300-1100 f.Kr.
yngre bronsålder period IV	1100-900 f.Kr.
yngre bronsålder period V	900-700 f.Kr.
yngre bronsålder period VI	700-500 f.Kr.
JÄRNÅLDERN	500 f.Kr. – 1050 e.Kr.
Förrommersk järnålder	500-0 f.Kr.
Romersk järnålder	0-400 e.Kr.
Folkvandringstid	400-550 e.Kr.
Vendeltid	550-800 e.Kr.
Vikingatid	800-1050 e.Kr.
MEDELTID	1050 – 1521 e.Kr.